

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZOOTEHNIKO

Dušan KOREN

**VPLIV AKTIVNOSTI PREBIVALCEV IN STALEŽA
ŽIVINE NA RABO PROSTORA NA GORI**

DIPLOMSKO DELO

Visokošolski strokovni študij

Ljubljana, 2005

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZOOTEHNIKO

Dušan KOREN

**VPLIV AKTIVNOSTI PREBIVALCEV IN STALEŽA ŽIVINE NA RABO
PROSTORA NA GORI**

DIPLOMSKO DELO
Visokošolski strokovni študij

**THE INFLUENCE OF POPULATION ACTIVITY AND FARM ANIMAL
STATUS ON THE LAND USE IN GORA REGION**

GRADUATION THESIS
Higher professional studies

Ljubljana, 2005

Diplomsko delo je sklepni del visokošolskega strokovnega študija kmetijstva – zootehniko. Opravljeno je bilo na Oddelku za zootehniko in na Oddelku za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Terenski popisi so bili opravljeni na območju Gore, računalniška obdelava podatkov pa na Oddelku za zootehniko in na Oddelku za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire.

Komisija za dodiplomski študij Oddelka za zootehniko je za mentorja diplomske naloge imenovala prof.dr. Jožeta Osterca in za somentorja doc.dr. Davida Hladnika.

Recenzent: v.p.mag. Marko ČEPON

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: doc.dr. Silvester ŽGUR
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko

Član: prof.dr. Jože OSTERC
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko

Član: doc.dr. David HLADNIK
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire

Datum zagovora: 19.04.2005

Delo je rezultat lastnega raziskovalnega dela.

Dušan KOREN

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Vs
DK	UDK 636.08:631(043.2)=863
KG	kulturna krajina/aktivnost prebivalcev/živinoreja/stalež živine/raba prostora/Slovenija
KK	AGRIS E51
AV	KOREN, Dušan
SA	OSTERC, Jože (mentor)/HLADNIK, David (somentor)
KZ	SI – 1230 Domžale, Groblje 3
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko
LI	2005
IN	VPLIV AKTIVNOSTI PREBIVALCEV IN STALEŽA ŽIVINE NA RABO PROSTORA NA GORI
TD	Diplomsko delo (visokošolski strokovni študij)
OP	VIII, 59 str., 7 pregl., 13 sl., 22 vir.
IJ	sl
JI	sl/en
AI	V diplomskem delu smo ocenili spremembe poseljenosti, številčnosti in socio-ekonomskih značilnosti prebivalstva v posameznih vaseh na območju Gore v zadnjih 100 letih. Posebej smo ocenili tudi spremembe staleža živine na tem območju in ga primerjali s spremembami rabe prostora, ki so nastale v obdobju med franciscejskim katastrom iz leta 1826 in karto današnje rabe tal Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (2002). Število prebivalcev na tem območju je po drugi svetovni vojni v obdobju industrializacije začelo močno upadati, razen v manj odročnih vaseh. Delež prebivalstva, ki se ukvarja s kmetijstvom, upada, podobno tudi celotna aktivnost prebivalstva, vse več je zaposlenih dnevnih migrantov. V zadnjem desetletju se je močno zmanjšal tudi stalež goveje živine, povečala sta se deleža drobnice in konjev. Spremenila se je struktura rabe tal, delež gozda se je povečal za 15,4 %, delež travnikov in pašnikov je manjši za 16 %, zaraslo se je 55 % nekdanjih kmetijskih zemljišč, trenutno je v fazi zaraščanja še 88,9 ha (1,4 %) zemljišč. V zadnjih letih se s pomočjo ukrepov Evropske unije daje večji poudarek trajnostni kmetijski rabi tal in vzdrževanju krajine. Le s temi ukrepi bo mogoče ohraniti aktivnost kmečkega prebivalstva in stalež živine, ki sta potrebna, da bi na območju Gore ohranili značilno kulturno krajino.

KEY WORDS DOCUMENTATION

DN Vs

DC UDC 636.08:631(043.2)=863

CX cultural landscape/population activity/animal husbandry/cattle status/land use/Slovenia

CC AGRIS E51

AU KOREN, Dušan

AA OSTERC, Jože (supervisor)/HLADNIK, David (co-supervisor)

PP SI – 1230 Domžale, Groblje 3

PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Zootechnical Department

PY 2005

IT THE INFLUENCE OF POPULATION ACTIVITY AND FARM ANIMAL STATUS ON THE LAND USE IN GORA REGION

DT Graduation Thesis (higher professional studies)

NO VIII, 59 p., 7 tab., 13 fig., 22 ref.

LA sl

AL sl/en

AB In the graduation thesis the changes in population density, the number of inhabitants and socio-economic characteristics of population in different villages in the area of Gora in the last 100 years were estimated. We focused on the changes of farm animal status in this particular area and compared them to the changes in land use in the Franciscan cadastre period in 1826 to those of the present land use according to the map of the Ministry of agriculture, forestry and food (2002). After the Second World War, in the industrial period, the number of population decreased drastically except in the less remote villages. The whole population activities changed. The number of farms decreased, there were more and more daily migrants who were employed in factories. Moreover, in the last decade the farm animal status has also decreased a lot. On the other hand, the status of small ruminants and horses has increased. Furthermore, the structure of land use has changed; the percentage of forests increased for 15.4 %, the percentage of meadows and pastures reduced for 16 %. 55 % of former agricultural land have already been over grown and 88.9 ha (1.4 %) of agricultural land is in the over grown phase. Due to the EU regulations in the last few years more importance is given to the sustainable agriculture and to preservation of the landscape. This is the only way to keep the activities of farming population alive and to prevent the reduction of farm animal status, both essential for the maintenance of the typical cultural landscape of Gora region.

KAZALO VSEBINE

	str.
Ključna dokumentacijska informacija (KDI).....	III
Key words documentation (KWD).....	IV
Kazalo vsebine.....	V
Kazalo preglednic.....	VI
Kazalo slik.....	VII
1 UVOD	1
2 OPIS OBMOČJA IN NJEGOVIH RAZVOJNIH MOŽNOSTI	4
2.1 SPREMINJANJE KULTURNE KRAJINE NA GORI.....	4
2.2 RAZVOJ KMETIJSTVA NA GORI.....	9
2.3 UKREPI EU ZA RAZVOJ PODEŽELJA V OBDOBJU OD 2000 DO 2006.....	16
2.4 PROGRAM RAZVOJA PODEŽELJA ZA SLOVENIJO 2004 – 2006.....	19
3 MATERIAL IN METODE DELA	22
4 REZULTATI	29
4.1 ANALIZA KRAJINSKE ZGRADBE IN SPREMEMB.....	29
4.2 ANALIZA SPREMEMB POSELJENOSTI GORE.....	36
4.3 ANALIZA SPREMEMB STALEŽA ŽIVINE NA GORI.....	44
5 RAZPRAVA IN SKLEPI	49
5.1 RAZPRAVA.....	49
5.2 SKLEPI.....	54
6 POVZETEK	55
7 VIRI	58
ZAHVALA	

KAZALO PREGLEDNIC

	str.
Preglednica 1: Raba prostora po katastrskih občinah na Gori v letu 2002	29
Preglednica 2: Raba prostora v katastrskih občinah na Gori v letu 1826	34
Preglednica 3: Število prebivalcev na širšem območju Gore v zadnjih 100 letih (Statistični urad RS – Popis 2002).....	38
Preglednica 4: Primerjava aktivnosti prebivalstva in delež zaposlenih po posameznih sektorjih na območju Gore, med letoma 1991 in 2002 (Statistični urad RS – Popis 2002)	42
Preglednica 5: Popis živine na Otlici in Predmeji v zadnjih sto letih (Likar, 2001).....	44
Preglednica 6: Število prvih semenitev pri kravah, po letih in vaseh na Gori od leta 1991 naprej (Veterinarska ambulanta Ajdovščina in Vipava)	45
Preglednica 7: Število drobnice na območju Gore od leta 1990 naprej (KGZS Nova Gorica)	48

KAZALO SLIK

	str.
Slika 1 : Območje Gore na državni karti.....	4
Slika 2 : Značilna krajina Gore. Kjer so bile nekoč njive so dandanes večinoma travniki, obdani s kamnitimi zidovi, sledijo pašniki, bolj odročne travnate površine pa vztrajno zarašča gozd.	15
Slika 3: Soodvisnost in povezanost med štirimi vrstami kapitala in razvojem podeželja (Gačnik 2004).....	18
Slika 4: Smiselna priredba (združitev nekaterih katastrskih kultur) karte rabe tal iz leta 1826	23
Slika 5: Posledica strojne košnje; kjer so naši predniki ročno pokosili okrog vsakega kamna in drevesa, se dandanes take površine marsikje zaraščajo in nastajajo ravne linje travnikov.	30
Slika 6: Po opustitvi določene rabe kmetijskega zemljišča se gozd hitro povrne nazaj, kjer so ga nekoč krčili in požigali.	31
Slika 7 : Izsek iz karte italijanskega katastra iz leta 1940 (z rumeno in oranžno barvo so označeni travniki in pašniki) na območju Cola.....	32
Slika 8: Izsek iz ortofoto posnetka iz leta 2002 na območju Cola, kjer se lepo vidi vedno večji delež gozda.....	32
Slika 9: Ena izmed zapuščenih odročnih domačij na Križni gori, kjer se lepo vidi kako strma in težje dostopna pobočja prerašča gozd, objekti propadajo, s traktorsko kosilnico pa se kosi samo še ravninske travnike, kjer so bile nekoč v večini njive.....	35
Slika 10: Izsek iz karte franciscejskega katastra iz leta 1826 na območju Cola.....	37
Slika 11: Pogled iz središča vasi Col; v ospredju opuščeno kmetijsko zemljišče, v ozadju pa zapuščen industrijski obrat Alpine Žiri.....	41
Slika 12: Vračanje drobnice na območju Gore nekoliko pripomore k zaustavitvi zaraščanja tudi težje dostopnih in za pašo goveda manj primernih površin.....	47
Slika 13: Kulturno krajino lahko opredelimo kot rezultat vpliva določene človekove kulture in velja tudi nasproten proces, ko nastala podoba krajine povratno zaznamuje kulturo človeka	52

1 UVOD

Kulturna krajina se je izoblikovala v dolgem procesu različnih medsebojnih vplivov med človekom in naravnimi dejavniki. Izoblikovala se je struktura, ki jo glede na porazdelitev energije, snovi in vrst krajinskih elementov – ekosistemov ter njihovega medsebojnega prostorskega odnosa obravnavamo kot značilno za vsako krajino. Naravna krajina je rezultat dejavnikov žive in nežive narave, medtem ko v kulturni krajini pomeni prisotnost človeka in njegove dejavnosti v prostoru prevladujoč vzrok za nastanek značilne strukture. Krajinska struktura pomeni le prostorski odsev prisotnih tokov energije, snovi in vrst. Tako človek v kulturni krajini z obvladovanjem in razporejanjem presežne energije zavestno ali nezavestno nenehno posega prav v te tokove, jih usmerja in s tem spreminja njihove odnose (Zafran, 1998).

Kmetijstvo, predvsem živinoreja, je pustila v krajini največje sledove. Živinoreja je bila vezana predvsem na pašništvo, kar je razvidno tudi iz franciscejskega katastra, kjer je veliko površin opredeljenih kot pašnik. Poleg teh pa so se zaradi živinoreje oblikovali še drugi elementi kulturne krajine: travniki, na katerih so pridobivali krmo za zimo; njive, kjer so pridobivali tudi žito za živino; ter kali, kjer se je živina napajala. Za območje Gore nad Vipavsko dolino je značilna strukturiranost kulturne krajine dosegla svoj vrh tik pred 2. svetovno vojno, ko je bilo na Gori največ prebivalcev. Po 2. svetovni vojni, predvsem pa v zadnjih tridesetih letih, pa krajina doživlja spet velike spremembe, vendar gre tokrat za zaraščanje kmetijskih površin, kot posledico opuščanja kmetijske rabe. Proces zaraščanja pomeni hitro vračanje gozdnih sestojev na nekdanja kmetijska zemljišča. Nastajajo novi mladi gozdnih sestoji, ki pa potrebujejo precejšnja vlaganja v negovalne in predvsem varstvene ukrepe. Nasprotovanja nadaljevanju širjenju gozda pa so prisotna tudi v družbenem okolju. Vedno več je zahtev po ohranjanju in širjenju kmetijske dejavnosti, zlasti pašništva, ki bi zaustavilo izseljevanje iz vasi in ohranilo posamezne značilne prvine kulturne krajine (Vidic, 2001).

Umikanje človeka iz prostora in s tem vračanje gozda na nekdanje kmetijske površine danes lahko razumemo kot krizo. Na prvi pogled to predstavlja ekološko nesporni proces,

še posebno ob predpostavki, da na pretežnem delu tal pomeni gozd najvišje razvit in stabilen ekosistem. To velja le za posamezna območja, nikakor pa ne pomeni pozitivnega procesa za celotno krajino, regijo ali državo. Umik človeka iz nekaterih območij pogosto povečuje koncentracijo v večjih urbanih središčih in s tem pripomore k stopnjevanju negativnih vplivov, ki iz tega izhajajo. Dandanes se v Sloveniji srečujemo z močno sukcesijo, saj se zaraščajo celo njive. Delež gozda je že dosegel mejo 60 % (Pegam in Pirnat, 2003). Glavni vzrok je predvsem v opuščanju kmetijstva, ker se delež kmečkega prebivalstva izrazito zmanjšuje. Vzrok zaraščanja je tudi sprememba načina kmetovanja, oziroma prehod na strojno obdelovanje zemlje. Zaradi obdelovanja zemlje s pomočjo strojev se zaraščajo zemljišča, ki so manj primerna za tak način kmetovanja. Tako nastajajo predvsem košenice zaobljenih oblik na razmeroma ravnih terenih. Glede na to, da rob Trnovskega gozda spada v območje, ki je manj primerno za intenzivno kmetovanje, je tam takih zemljišč veliko. Zaraščajo se predvsem travniki, ki se zajedajo v gozd in so jih naši predniki kosili ročno, s traktorsko kosilnico pa je košnja močno otežena, hkrati pa zaradi upadanja živine ni tolikšne potrebe po krmi.

Namen naloge je oceniti in predvideti morebitne spremembe rabe prostora glede na spremembo aktivnosti prebivalstva in staleža živine na območju Gore. S pomočjo popisa današnjega stanja in podatkov iz starih katastrov smo želeli ugotoviti morebitne spremembe rabe prostora v zadnjih 200 letih. Na podlagi popisa prebivalstva smo želeli oceniti spremembe socio-ekonomskih značilnosti prebivalstva na območju Gore v zadnjih 100 letih ter oceniti spremembo staleža živine v zadnjih 10 letih. Predvsem nas zanima vpliv sprememb aktivnosti prebivalcev in staleža živine na rabo prostora na območju Gore.

Število aktivnih kmečkih prebivalcev se na Gori zmanjšuje, spreminja se struktura staleža živine. Stalež goveje živine se v zadnjih 10. letih močno zmanjšuje, narašča pa stalež drobnice in konjev. Spremembe v staležu živine so povezane s spremembami socio-ekonomskih značilnosti prebivalcev in lokalne rabe prostora. Tako pridobljene informacije nam lahko nakazujejo povezave med zaraščanjem in številom prebivalcev, predvsem številom kmečkega prebivalstva. Ker obravnavamo kulturno krajino na Gori, predstavlja človekova dejavnost (obdelava in opuščanje kmetijskih površin, izgradnja infrastrukture)

tisti faktor regulacije dotoka energije, ki še vedno najbolj vpliva na delovanje v krajini. Ob tem upoštevajmo, da človek vpliva na spremembe v krajini tako ob vnosu proste energije, kot tudi ob prenehanju dejavnosti, s katero je vzdrževal določeno rabo prostora. Tako bi s kombiniranjem podatkov lahko ocenili in predvideli nadaljnje spremembe rabe prostora na Gori v povezavi s spremembami aktivnosti prebivalstva in spremembami staleža živine.

Ohranjenost in privlačnost kulturne krajine ter urejenost kmetij in podeželja pa so pogoji kakovosti življenja na podeželju ter tudi pomemben sestavni del celovite turistične ponudbe.

2 OPIS OBMOČJA IN NJEGOVIH RAZVOJNIH MOŽNOSTI

2.1 SPREMINJANJE KULTURNE KRAJINE NA GORI

Najprej je treba opredeliti, kaj geografski pojem Gora pravzaprav obsega. Pojem Gora se je v ožjem pomenu besede uporabljal za vasi Predmeja, Otlica in Kovk, vendar širše gledano pojem Gora zajema celotno območje planote, ki se razteza od Hrušice pa do Čavna. To je planota, ki meji na zahodu in severozahodu na Trnovski gozd, na severu s Črnovrško planoto, severovzhodu z Javornikom, na vzhodu in jugovzhodu z Nanosom in na jugu se pobočje strmo spušča proti Vipavski dolini. Glavno prometno stičišče je prav vas Col, katero prečka glavna cesta Ajdovščina-Col-Godovič, na levo se odcepi cesta proti Predmeji, na desno pa proti Podkraju.

Slika 1 : Območje Gore na državni karti

Zgodovinski pregled spreminjanja kulturne krajine pojasnjuje podobo današnje kulturne krajine, poleg tega pa lahko izkušnje iz preteklosti uporabimo tudi pri sedanjih odločitvah. Prostor Gore so kultivirali že Rimljani, ki so z izkoriščanjem rude spreminjali obstoječo

naravno krajino. Kulturna krajina, kakršno poznamo danes, pa je začela nastajati s prihodom prvih prebivalcev v 17. stoletju. Redki naseljenci so se takrat ukvarjali z lovom in gozdarstvom. Krajina je takrat doživljala manjše spremembe, kot so sekanje dreves in grmovja, postavitve barak, nastajale so ustaljene poti itd. Kmalu po naselitvi večjega števila družin v drugi polovici 17. st. in v 18. st. pa se krajina začne intenzivneje spreminjati. Poleg gozdarstva in lova so se prebivalci začeli ukvarjati še z rejo živine. Rodovitno prst so pridobili s krčenjem gozda in izkopavanjem kamenja, iz katerega so potem zgradili kamnite zidove, ki so služili kot meje med posameznimi parcelami, istočasno pa so zidovi preprečevali, da bi burja odnašala rodovitno prst. Krajina se je verjetno najprej in najbolj spremenila v okolici hiš, posest je bila v enem kosu, ograjena s kamnito ogrado. V neposredni bližini hiš so bili vrtovi in sadno drevje, nekoliko dlje so bili travniki in njive, nato pašniki in gozd. Dejavnosti, ki so se odvijale na Gori, pa so imele vpliv daleč prek robov naselja. Pod vplivom gozdarstva in drugih dejavnosti, povezanih z gozdom (gozdne hiše, pešpoti, konjske vlake, gozdne ceste), se je spreminjala tudi gozdna krajina. Daleč v gozd je segal tudi vpliv pašništva. Gora je bila z Ajdovščino povezana prek pešpoti, ki so se vile v dolino na mnogih krajih. Te poti so bile prikazane že na jožefinskih vojaških zemljevidih iz 18. stoletja. Kasneje so se cestne komunikacije razvile predvsem zaradi gozdarstva (Vidic, 2001).

Razvoj kulturne krajine v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja se verjetno ni bistveno razlikoval. Dejavnosti so ostale iste in ljudje se z Gore niso izseljevali. Franciscejski kataster iz leta 1826 nam omogoča, da lahko natančneje opišemo in prostorsko prikažemo značilnosti kulturne krajine na Gori. V tem obdobju je bila krajina že močno preoblikovana iz naravne v kulturno, tako po obsegu, kot tudi po rabi zemljišč. Franciscejski kataster prikazuje različne oblike travnikov, pašnikov in gozda. V 19. stoletju so začeli tudi intenzivno graditi ceste med vasmi in do nedotaknjenih oddaljenih gozdnih predelov. Uporabljali so jih furmani za prevoz lesa, pa tudi za transport drugega blaga. Na Goro so na primer vozili vino, iz nje pa tovorili led v Trst (Vidic, 2001). Struktura kulturne krajine je z enako rabo ostala dokaj nespremenjena vse do 2. svetovne vojne.

Razvoj kulturne krajine na Gori v zadnjih 50. letih je zelo natančno dokumentiran. Na voljo so nam fotografije, letalski posnetki, novejša karte, poleg tega pa nam o značilnostih krajine lahko pripovedujejo tudi ljudje, ki so v tej krajini živeli in jo oblikovali. Razvoj tehnologije in drugačen način življenja vplivata tudi na zelo velike spremembe v kulturni krajini. Spremembe kulturne krajine v zadnjih petdesetih letih potekajo v dveh smereh:

- kulturna krajina se zarašča z gozdom,
- z novimi človekovimi posegi nastajajo nove oblike kulturne krajine.

Zaraščanje je posledica opustitve kmetijske rabe. Po letu 1960 so se razseljene vasi začele zelo hitro prazniti. Politika zaposlovanja v industriji je iztrgala ljudi z zemlje in ponudila možnost zaposlitve v večjih urbanih središčih (Peljhan, 1999). Odhod domačinov je povzročil velike demografske, kulturne in krajinske spremembe, predvsem pa miselni zlom. Prazne hiše so čez noč postale ruševine bogate preteklosti, obdelane površine pa so se hitro spremenile v neprehodna grmišča. Kmetijski strokovnjaki so ohranitev obdelovalnih površin videli v skupnih akcijah, v projektih skupnih pašnikov, v prenosu tradicionalne skupne paše iz alpskega prostora. Na žalost niti normalna cestna infrastruktura, elektrika in skupni pašniki niso zaustavili praznjenja teh odročnih krajev. Ko površine niso več v določeni rabi, začno nanje bolj intenzivno delovati naravni procesi. Na Gori se je tako najprej zarasel redek gozd, ki so ga prej uporabljali tudi za pašo, nato pa so se zarasli še pašniki ob gozdu, pravzaprav so še v procesu zaraščanja. Istočasno se je manjšal tudi odstotek obdelanih njiv. Površine, kjer so bile nekoč njive, so postale košeni travniki. V petdesetih letih so se najmanj spremenili prav travniki, saj jih še vedno kosimo, čeprav pogosto ne iz gospodarskih razlogov. Od obdelovalnih površin so ostale redke njive in vrtovi predvsem ob hišah. Zelo značilna in skorajda edina oblika površinske vode, kali, so v večini presahnile (Vidic, 2001).

Do 2. svetovne vojne je bila krajina poleg bivalnega predvsem pridelovalni prostor, ki je preživel določeno število ljudi. Razvoj tehnologije in s tem povezana mobilnost pa ji je to vlogo skoraj v celoti odvzel. Krajina je postala Gorjanom predvsem prostor bivanja, kar je privedlo do novih oblik kulturne krajine. V zadnjih dvajsetih letih je bilo na Gori zgrajenih

veliko hiš in cest, stare cestne povezave so razširjene in asfaltirane. Najnovejša, sicer pomembna pridobitev za prebivalce, ki je spremenila tudi krajino, pa je gradnja vodovoda (Vidic, 2001).

V slovenskem merilu je kulturna krajina Gore posebno vredna kulturna krajina. Območje Gore oziroma njeni posamezni deli spadajo v Krajinski park Južni obronki Trnovskega gozda. V dolgoročnem planu Republike Slovenije pa je že sprejeta nova zasnova parkov, kamor spada tudi predlog za Regionalni park Trnovski gozd (Vidic, 2001).

Geografsko pripada območje Gore Dinaridom, ki se na skrajnem zahodu zaključijo z visokokraško planoto Trnovski gozd. Geološko prevladujejo apnenci in dolomiti iz triasa, jure in krede. Ponekod se med planoto Nanosa in Hrušice vriva ozek pas eocenskega fliša, ki povezuje Črnovrško planoto z Vipavsko dolino (Peljhan, 1999). Na stičišču fliša in apnenca so številni vodni viri, ki se zlivajo v Belo. Na vsem južnem pobočju planote so številna melišča, ki se zaključujejo s peščenjaki, konglomerati in brečami. Te površine so najbolj termofilne in celovito zaokrožajo izrazito kraško podobo vsega območja. Planota Gora je sestavljena iz več ravnikov, ki potekajo značilno za Dinaride, od JV proti SV. Izmenično se nizajo grebeni in doline, sedla in prehodi, polja in značilni osamelci (Čaven - 1242, Golaki - 1495, Črni rob – 1066 m, Kamni vrh – 1076 m, Špik – 986 m, Križna gora – 1162 m, Srednja gora – 1275 m, Streliški vrh – 1265m). Za vse območje so značilni ostanki fosilnih školjk z znanimi rudisti, to so v kredi izumrle morske školjke (Peljhan, 1999).

Na robu Trnovske planote so zaradi številnih pedogenetskih procesov nastale različne vrste tal. Ker je njihova sestava pomembno odvisna od matične podlage, so tla na našem območju pretežno na karbonatnih podlagah, redko pa tudi tla na mešano-kislih kameninah. Pestra konfiguracijska značilnost pogojuje nastanek izredno heterogenih talnih oblik, ki so po sestavi, predvsem pa po globini tal, zelo različne (Bizjak, 2001). Tako lahko najdemo izrazito globoka tla s poudarjenim talnim profilom, lahko pa kamen pokriva le nekaj centimetrov debela plast humusa. Pestrost talnih tipov je prisotna že na majhni površini in le redko najdemo enaka tla na širšem območju. Na apnencu in dolomitu prevladujejo

pokarbonatna rjava tla. Največje jase z obdelovalnimi površinami so nastale na robni uravnavi, kjer prevladujejo kraški pašniki (gmajna) in travniki, njive pa so v glavnem omejene na nekatere vrtače, dole ter na večje ravnice, kjer je dovolj preperine. Na teh zemljiščih je možno oranje le na eno stran (brazde se obračajo le navzdol). Da ne bi na zgornjem koncu njive ostali prazni razgori, so spodnje brazde tja prenašali v koših ali na "tragah", ker jo zaradi strmine niso mogli prevažati. Danes opuščajo njive, kjer je možna le ročna obdelava, opuščajo pa tudi že take, kjer je prsti manj kot 20 cm in je oranje že močno otežkočeno (Bizjak, 2001).

V preteklosti in tudi danes je prihajalo do erozije tal zlasti, ko so čistili in trebili kamenje z njiv in travnikov. Velik vpliv na povečanje erozije ima tudi paša, posebej ko je zemlja namočena in se živini bolj vdira. S tem se tla bolj razmehčajo, pretrga se tudi ruša in voda potem nima več težkega dela. Erozijo tal pospešuje tudi burja, ki ima zaradi velike moči tudi močne učinke. S svojo silovitostjo odnaša drobno preperino, deluje na velikih površinah hkrati, vendar je njeno učinkovanje največje na izpostavljenih mestih (Likar(a), 2001).

Likar(a) (2001) je zbral podatke številnih avtorjev in podal značilnosti submediteranske in alpske klime, ki se srečata na podnebno zelo izrazitem terenu Gore. Ta prehod se izraža v izredno spremenljivem vremenu, ki je večkrat pogojeno tudi z izrazito geografsko pregrado, ki usmerja zračne tokove z zahoda proti vzhodu. Rob Trnovskega gozda spada v področje z le navidezno pravim mediteranskim režimom, kamor spadata tudi Slavniki in Snežnik. To je torej tisti svet, ki se strmo dviga nad svojo okolico in prav zato je glavni padavinski maksimum poleti, kot posledica izdatnih zajetnejših padavin v zimskih mesecih, ko so razlike v zračnem tlaku največje in zato tudi vetrovi najmočnejši. Celo območje je zelo bogato s padavinami, saj se letna količina giblje med 2000 in 2500 mm. Padavine niso enakomerno razporejene skozi vse leto, zato se pojavijo tudi krajša sušna obdobja. Padavine padejo največ v obliki dežja in snega. Za poletje so značilne nevihte, ki so precej pogoste v obliki nalivov, posebno če so s točo, napravijo več škode kot koristi. Prvi dan s snegom je lahko že konec oktobra, zadnji pa v maju. Sneg sam po sebi ne bi bil velik problem, če ne bi bilo burje, ki ga spiha v zamete in s tem povzroča velike preglavice

v prometu. Rekordne višine zametov na cestah so se gibale tudi okrog 6 metrov. Vendar tudi zime niso več take kot nekoč. V obdobju 1955 – 1971 je bilo povprečno 70 dni s snegom, leta 1977 jih je bilo le še 46, da ne govorimo o zelenih zimah zadnjega desetletja. Megla nastopa največkrat v jesenskem času, povprečno 54 dni na leto. Največja nevarnost pojava slane je v času vznika, cvetenja in zorenja kultur. Izdatnost in možnost za uničujočo slano je odvisna tudi od reliefa; najmanjša je nevarnost na pobočju.

Za območje Gore je značilna velika vetrovnost. Ločimo dve poglavitni smeri vetrov, južne in jugozahodne ter severne in severovzhodne (burja). Najvažnejši pogoj za nastop burje je, ko dinarska pregrada loči dve temperaturno različni zračni gmoti, in sicer tako, da leži hladnejša na vzhodni strani. Ko hladni zrak doseže dinarsko pregrado, se kakor vodni slap preliva čez njen rob proti primorju. Velike hitrosti, ki jih pri tem doseže, so predvsem posledica padanja in lokalnih gorskih razmer, ki na majhne razdalje ločijo dve bistveno drugačni zračni gmoti. Največje hitrosti so prav pod gorskimi sedli, prav tako sunkovitost. V povprečju je burja relativno hladen, precej močan in suh veter. Spuščanje zraka pri burji deluje tudi na zmanjšanje nizke oblačnosti v njenem območju. Pogosto prav kraške planote ostro ločijo oblačno nebo nad notranjo Slovenijo od popolnoma jasnega neba nad primorjem. V takih primerih je lepo viden valjast oblak, ki se razteza od Čavna do Nanosa. Podoben je fenskem zidu, imenuje pa se "zastava". Tam, kjer jeziki zastave segajo najdlje, je pozimi pogosto ivje (sren) (Likar(a), 2001).

2.2 RAZVOJ KMETIJSTVA NA GORI

Dokumenti in arhivsko gradivo o razvoju kmetijstva na Slovenskem in zgodovini agrarnih panog so opisani v delu o Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev (Blaznik in sod., 1970). Za najstarejšo dobo dajejo nekaj gradiva o vrstah in pasmah domačih živali arheološke izkopenine, za čas od naselitve Slovencev naprej pa besedni zaklad ter krajevna in zemljiščna imena, tvorjena iz imen živali in iz besed v zvezi z živinorejo. Za srednji vek in del novega veka je nekaj podatkov v urbarjih, ki posredno (v dajatvah) kažejo, kje so podložniki redili drobnico ali prašiče, ponekod tudi, kje je bila doma govedoreja (Blaznik

in sod., 1970). Po količini dajatev sira moremo iz urbarjev sklepati tudi na intenzivnost živinoreje v posameznih območjih. Urbarji dajejo včasih tudi splošne podatke o tem, kje so bili pašniki in travniki, sicer pa dajejo le zelo malo neposrednih podatkov o veliki živini.

Od 16. stoletja dalje poznamo nekaj priložnostnih zapisov in krajevnih štetij o stanju živali v posameznih delih Slovenije. Od druge polovice 18. stoletja naprej je ohranjenih že več izčrpnjših opisov živinoreje, od konca 18. stoletja naprej pa so na voljo načrtno zbrani podatki o obsegu živinorejskih zemljišč, ki jih slednjič najbolj natančno dajejo katastri. Zemljiške knjige postajajo v 19. stoletju vse bolj izčrpen vir za spoznavanje pravne ureditve na živinorejskih zemljiščih. Posredno nam pomagajo sklepati na starejše oblike živinorejske tehnike tudi njeni ostanki v novejših tehnikah ali vsaj v ljudskem izročilu. Praktični gospodarski rabi namenjeni spisi o živinoreji so se začeli pojavljati okrog 17. stoletja, prve slovenske knjige pa ob koncu 18. stoletja (Blaznik in sod., 1970).

Živinoreja je gospodarska panoga, ki obsega človekove dejavnosti, namenjene reji domačih živali, skrbi za njih razmnoževanje in izboljšanje pasem. Te dejavnosti opravlja človek z namenom pridobivati živila, surovine za obleko (kožo, volno) in obutev in razne druge izdelke živalskega izvora ter za uporabo živali v kmetijstvu in prometu kot vprežno, jezdno in tovarno silo. Načine, kako človek opravlja te dejavnosti, označujemo kot tehniko živinoreje. Ta torej med drugim obsega pašo in v zvezi z njo planšarstvo, pripravljanje krme z urejanjem in vzdrževanjem pašnikov ter travnikov, s košnjo, sušenjem in spravljanjem sena, krmljenje, nastiljanje, hleve, hrambe za seno, senike, kozolce in planšarske zgradbe, čiščenje živine, skrb za plemensko živino, vzrejo mladičev, vpreganje z vprežno opremo in zdravljenje živine (Blaznik in sod., 1970).

Rob Trnovskega gozda so kultivirali že Rimljani, ki so z izdelavo cest in izkoriščanjem rude začeli spreminjati obstoječo naravno krajino. Prometna pota iz predrimske in rimske dobe so pota in smeri starih slovenskih naselitvenih tokov in premikov. Naselitev je tudi tesno povezana z možnostmi za obdelavo primerne zemlje. Meje takšnih zemljišč so marsikje meje naselitvenih območij. Za obdelavo tal in tudi v klimatskem oziru primernih zemljišč, ki bi se dala obdelovati z manjšim trudom, je bilo vedno manj. Priseljenci so

morali v višinski gozd na naporno krčenje. Začele so rasti naselbine sredi gozdov na pobočjih in krajih, ki so manj plodni in manj primerni za obdelovanje. Iz le začasnih obljudenih planinskih kmetij in staj so nastala stalna naselja in se pomikala v čedalje višje lege (Vidic, 2001).

Območje Gore so začeli naseljevati prvi stalni prebivalci v začetku 17. stoletja. V začetku so se redki naseljenci ukvarjali z gozdarstvom in lovom. V drugi polovici 17. stoletja in v 18. stoletju pa se je naselilo vedno večje število družin, ki so se poleg gozdarstva in lova začele ukvarjati še z rejo živine. Rodovitno prst so pridobivali s krčenjem gozda in izkopavanjem kamenja, iz katerega so potem zgradili kamnite zidove, ki so služili kot meje med posameznimi parcelami, istočasno pa so zidovi preprečevali, da bi burja odnašala rodovitno prst. Posest je bila v enem kosu, zagrajena s kamnito ogrado. V neposredni bližini hiš so bili locirani vrtovi in sadno drevje, nekoliko dlje so bili travniki in njive, sledijo pašniki in gozd (Vidic, 2001).

V 19. stoletju se je na širšem območju Gore prebivalstvo samo še večalo in množilo, v povezavi s tem pa so nastajale tudi nove hiše, novi zaselki in vasi. Sprva so jih povezovale samo steze in poti, ki so nastale zaradi lova in paše domačih živali. Kasneje se pojavijo poti in kolovozi za vleko in prevoz lesa, gradbenega materiala, stelje, sena in vsega, kar spada k takratnim domačijam (Vidic, 2001).

V drugi polovici 19. stoletja se na širšem območju Gore poleg gozdarstva, kmetijstva in lova začeta pojavljati tudi obrt in rokodelstvo. Domačo obrt in njene posamezne zvrsti so opredeljevali kot postransko kmetovo delo, kot izdelovanje najrazličnejših predmetov na podeželju. Njena poglobljena značilnost je, da nikoli ni bila stalnica, temveč se je neprestano spreminjala in prilagajala potrebam posameznika ali vseh, ki so bili odjemalci obrtnih izdelkov ali storitvenih uslug posameznih izdelovalcev. Predvsem pa ne smemo pozabiti na dejstvo, da je domača obrt eno izmed stalnih področij ljudske ustvarjalnosti, inovativnosti. Z obrtnimi in rokodelskimi sestavinami lahko spremljamo dinamičen razvojni proces. Pred nami se zvrstijo številne izkušnje, predvsem pa stoletna dediščina, ki vsebuje številne vzpodbude za ustvarjalnost v bodoče. V povezavi s kovaštvom se je pri

nas mnogo bolj razširilo in dajalo v preteklosti našim prebivalcem pomemben dopolnilni zaslužek tudi oglarstvo. Razvile so se tudi razne druge obrti povezane z lesom, rokodelske spretnosti, mizarstvo in tesarstvo, kajti lesa na širšem območju Gore ni primanjkovalo. Zaradi kraškega sveta in obilice apnenca se je močno razvilo tudi izdelovanje apna. Občasno so se ukvarjali tudi z ledarstvom in ženske predvsem s klekljarstvom (Velikonja, 2001).

V začetku 20. stoletja pa so te tradicionalne domače obrti začele počasi propadati. Velike rane je v prebivalstvu pustila prva svetovna vojna, še večje pa druga svetovna vojna. Druga svetovna vojna pomeni za širše območje Gore bistven preobrat. Vojna je zahtevala precej človeških žrtev in veliko število požganih hiš. Povojna leta so bila precej drugačna od predvojnih. Razvoj industrije je odprl nova delovna mesta. Splošen razvoj je po drugi svetovni vojni pričel zelo hitro iti v smeri industrializacije. Ljudje so bili primorani iskati nove možnosti za preživetje in izboljšanje standarda. Zemlja in gozdovi niso mogli več preživeti številnih družin. Mnogi so si poiskali službo v bližnji Ajdovščini in drugod v Idriji, Vipavi, Postojni, Novi Gorici. Med leti 1960 in 1980 je veliko mladih fantov odšlo načasno delo v zahodnoevropske države. Težavne razmere, slaba prometna povezanost z industrijskimi centri, dolge in hude zime, vse to je prisililo veliko mladih, da so se s širšega območja Gore izselili. To je demografske tokove obrnilo v nasprotno smer. Ironija je, da je bilo leta 1975 rojenih toliko otrok kot leta 1775, ko je pričelo število prebivalstva naraščati. Poleg že naštetih vzrokov gre precejšnji del krivde pripisati oblastem, ki so s svojimi ukrepi preprečevale razvoj kmetijstva in pospeševale zapuščanje zemlje in zaposlovanje v tovarnah. Povojno obdobje je prineslo tudi potrebo po izobraževanju in vedno več mladih se je odločalo za nadaljnje šolanje. Škoda je le, da je večina izobraženih svoj rodni kraj zapustila in se preselila bližje delovnim mestom, s trebihom za kruhom (Velikonja, 2001).

Zanimive trende razvoja govedoreje je ocenila že Koron-Koruza (1990) za obdobje od leta 1953 do leta 1985 na ravni celotne občine Ajdovščina. Ugotovila je znatno zmanjševanje kmečkega prebivalstva v občini. V 14 letih, od 1953 do 1967, se je število kmečkega prebivalstva zmanjšalo skoraj za polovico. Leta 1953 je bilo v občini Ajdovščina skupaj

22.025 prebivalcev, od tega je bilo kmečkega prebivalstva 10.344, leta 1967 pa je bilo kmečkega prebivalstva samo še 5.973, skupno število prebivalcev pa se ni bistveno spremenilo. Ob popisu leta 1981 pa so našli samo še 8,3 % kmečkih prebivalcev. Od leta 1955 ugotavlja upadanje goveje živine v občini Ajdovščina. Močno se zmanjšuje število rejcev, ki redijo od 1 do 9 krav. Od leta 1979 do leta 1987 se je število rejcev v občini Ajdovščina zmanjšalo za 37 % predvsem na račun gospodarstev ki redijo od 1 do 9 krav. Taka ekstenzivna gospodarstva so težavam bolj izpostavljena, potrebujejo več delovne sile in več vlaganj v stroje, opremo in prenovo hlevov. Po letu 1983 se je delež rejcev z nad 10 kravami začel povečevati, kar kaže na vedno večjo intenzivnost živinoreje.

Prve stalnejše naselitve na planoti Gora so se zgodile po prvi polovici 17. stoletja. Za razvoj gozdarstva je kriva sama geografska lega, nekakšno zaledje morju. Tako je bilo in je še vedno kmetijstvo na Gori le dopolnilna dejavnost. Gospodarska moč gorskega kmetijstva ni bila nikoli tako velika, da bi bila eksistenčna osnova za preživetje. To je seveda razumljivo, če spremljamo načine poseljevanja Gore. Nekakšni poselitveni pionirji so bili sprva lovci in pastirji, kasneje gozdarji, ki so bili vseskozi jedro gospodarske eksistence na Gori. Zato tudi ni mogoče govoriti o kakšni večji kmečki tradiciji, ki bi dala tej krajini povsem agrarni videz, pa čeprav se je kultiviranost krajine vendarle odrazila skozi ekstenzivno samooskrbno kmetijstvo (Bizjak, 2001).

Začetna in osnovna kmetijska dejavnost je bilo pastirstvo, ki se je razširilo z Nanoške planote. Sprva je bila intezivna predvsem paša drobnice, ki značilno kultivira neko krajino. Omeniti velja, da so bili tudi Golaki nekoč en sam večji pašni kompleks (Bizjak, 2001). Z intenzivnim krčenjem gozda pa so se začeli zametki obdelovanja na novo pridobljenih zemljišč ob prvih stalnih naselitvah. Logično je, da so si stalni naseljenci omislili tudi živino, za katero je bilo potrebno pripraviti krmo za zimo, vegetativna doba trav pa je ponujala sočno in kvalitetno pašo. Z razvojem gozdarstva so se začele razvijati tudi močnejše domačije, ki so se že bolj načrtno začele ukvarjati tudi s kmetijstvom, predvsem z govedorejo, ki je vendarle ponujala možnost za preživetje. Nekaj kmetij se je načrtno ukvarjalo z drobnico, a kakšnih zavirljivih ekonomskih učinkov ni bilo (Bizjak, 2001).

Govedoreja je bila vedno osnovna panoga kmetijske dejavnosti na Gori. Poleg vzreje krav zaradi mleka, masla in sira, so vzrejali tudi vole, s katerimi so hoteli dodatno zaslužiti z vleko in prevozništvom, ampak to je bila že nekakšna nadgradnja govedoreje, poleg prodaje telet in klavne živine. Osnovna pasma govedi je bila sivorjava pasma, ki ima dolgo tradicijo v kraško-primorskih rajonih. Ta pasma je bila kombiniran tip goveda in je bila primerna za vzrejo klavnih telet ali telet za pitanje in je imela tudi srednjedobre sposobnosti za prirejo mleka. Ob skrbnem krmljenju so dosegle krave tudi 10 do 12 litrov mleka na dan. Zaradi skromnega prehranjevanja je bilo predvsem pozimi takih krav na Gori zelo malo. Značilnost te pasme je bila, da je dobro prilagojena na skromnejši način prehranjevanja, zato je imela tudi varovalne fiziološke mehanizme: zmanjša se mlečnost, upočasni se rast, dobro izrablja maščobne zaloge (Bizjak, 2001).

Na razvoj kmetijstva je močno vplival način poselitve, ki se je intenziviral z razmahom gozdarstva, še posebej na začetku 19. stoletja. Priseljevanje se je kasneje umirilo, vendar je prišlo do porasta naseljenega prebivalstva, le ta je dosegel vrhunec med obema svetovnima vojnoma. Stalni naseljenci so začeli krčiti s kamenjem in grmovjem preprejena travišča, ki so ostala po intenzivnem izsekavanju. Jasno je, da je bilo to prvo kmetovanje sila skromno, namenjeno le najnujnejši samooskrbi. Polagoma je drobnico zamenjala goveja živina, ki je zahtevala tudi močnejšo zimsko oskrbo, zato se je število travnikov in pašnikov stalno povečevalo. O pravih tržnih viških bi lahko govorili šele z razvojem večjih kmetij, ki so se ukvarjale s prevozništvom, lesno trgovino, pa tudi z gostinstvom. Ekonomska moč, tudi večjih posestev, ni bila nikoli dovolj velika, da bi zadostila potrebam velikih družin. In prav te velike družine so se razdrobile v manjše in s tem so se tudi zaključene večje parcele razdrobile v manjše kmetije, ki so spet postale samooskrbne in je bilo tržnih viškov čedalje manj. Ta majhna posestva so bila odvisna od zaslužka v gozdu, od sezonskih del drugje in od skromne samooskrbe (Bizjak, 2001). Takšni pogoji so marsikatero družino pripeljali na sam rob preživetja. Marsikdaj so skrajno stisko reševali tudi s krivolovom. Do druge svetovne vojne se je drobljenje posesti in izkoriščanje gozdov ustalilo, tudi zato, ker so se ljudje, ki na Gori niso mogli preživeti, začeli odseljevati.

V kmetijstvu je bila osnova za vzrejo pašno-kosni sistem. Prav paša je pomenila ekonomski način vzreje. Zaradi intenzivne paše je tudi celotna krajina imela poseben videz – številne lesene ograje z vratci, suhokamniti zidovi, kasneje tudi žičnate, tudi z bodečo žico. Vse to so zamenjali električni pastirji.

Slika 2 : Značilna krajina Gore. Kjer so bile nekoč njive so dandanes večinoma travniki, obdani s kamnitimi zidovi, sledijo pašniki, bolj odročne travnate površine pa vztrajno zarašča gozd (foto: D. Koren)

Druga slikovitost so bili kali, napajališča za živino, ki so danes že opusteli ali pa zasuti. Pravi fenomen pa je predstavljala zgodnja pomladanska paša na nižje ležečih traviščih in gmajnah pod Goro. Žal so danes ta zemljišča zaraščena in opuščena. To, da so iz višje ležečih krajev živino gonili na nekaj sto metrov nižje pašnike, je redek pojav tudi v evropskem prostoru! Košnja je bila na Gori vedno največji kmečki obred. To je bil čas, ko so se ljudje zbirali in hiteli s pravilom krme. Tu moramo omeniti še eno značilnost, namreč, gospodarji so največkrat kosili sami svoje površine, le večji posestniki so najemali tudi druge kosce (Bizjak, 2001). Ko so kosci pokosili, so žene in otroci raztrosili redi. Ena najtežjih del je predstavljala prav nošnja sena v rjuhah na podstrešje hiš. Redkokje so

premogli par konj, da bi seno lahko vozili do hiš. V jeseni je bilo potrebno poskrbeti še za steljo. Ta je bila največkrat iz listja, ki so ga nagrabili v bližnjih bukovih ali mešanih sestojih. V tem obdobju je bil tipičen socialni tip družine: oče, zaposlen v gozdu, mama gospodinja, nekaj (tudi veliko) otrok, manjše posestvo, par kravic, teliček, prašič v hlevu, pa nekaj kokoši. Ker pa je bilo takih družin sorazmerno veliko, je Gora kot celota vendarle ponudila nekaj tržnih viškov mleka in klavne živine.

Kasneje, ko se je mnogo ljudi spet začelo odseljevati v industrijska središča, večina pa se jih je na delo vsak dan vozila, se je stalež živine spet zmanjšal in se zreduciral na samooskrbo. Še posebno z nakupom zamrzovalnih skrinj je ostalo kot tržni višek samo še mleko – žal tudi to danes ni več prava tržna motivacija. Kljub pojavu motornih kosilnic, zmogljivih traktorjev, samonakladalk, balirk, spuhalnikov, je še vedno obdelanih mnogo manj površin, kot je bilo nekoč (Bizjak, 2001).

Danes bi kmetijstvo na Gori, predvsem načrtna govedoreja in reja konj za turizem, pa tudi reja drobnice, pripomoglo k zaokroženi podobi kraja, ki bi le tak bil turistično tržno zanimiv. Seveda je za kaj takega še veliko preveč pravno-upravnih ovir, ki najedajo motivacijo tistih, ki so se pripravljene ubadati s tržnim turističnim kmetijstvom. Smo pač v obdobju, ko država ščiti predvsem sebe in svoje institucije, ki ne kažejo načrtnega zanimanja za hitrejši razvoj takšnih območji (Bizjak, 2001). Toda kjer so ljudje z močno voljo, se ta slej ko prej udejanji.

2.3 UKREPI EU ZA RAZVOJ PODEŽELJA V OBDOBJU OD 2000 DO 2006

Kmetijska politika je bila od vsega začetka osrednja skupna politika Evropske unije. Danes, po tolikih desetletjih uspešnega delovanja, to še vedno velja. Slovenija je tako z dnem vstopa v EU izgubila svojo kmetijsko politiko, hkrati pa je prevzela soodgovornost za oblikovanje skupne evropske politike.

Kmetijsko politiko Evropske unije lahko razdelimo na dva dela (Gačnik, 2004). Prvi del, ki predstavlja njeno jedro, so skupne tržne ureditve. Te skupne ureditve lahko pojmuje kot

pravila in ukrepe za posamezne kmetijske pridelke. Njen drugi del pa predstavljajo ukrepi, povezani s politiko razvoja podeželja. Slednji pridobivajo v zadnjem času znotraj skupne politike čedalje večji pomen. Poseben poudarek se daje ukrepom, ki pomagajo celovito pristopati k razreševanju razvojnih problemov podeželja; torej ne samo znotraj kmetijstva. Vloga, ki jo prevzema politika razvoja podeželja, je velika. Ne obsega zgolj skrbi za razvoj kmetijske dejavnosti na teh področjih, pač pa zajema tudi širok spekter ukrepov, ki dajejo pozitivne učinke pri razreševanju izredno pomembnih socialnoekonomskih problemov, specifičnih za podeželje. Evropska unija se čedalje bolj zaveda pomena sonaravnega kmetovanja, kjer kmet ne bo zgolj pridelovalec, pač pa bo njegova vloga širša.

Podeželska območja bi, po mnenju mnogih (Gačnik, 2004), morala v prihodnosti odigrati novo, večjo, torej spremenjeno vlogo kot do pred kratkim, ko se je pojem podeželja vedno povezoval s pojmom kmetijstva. Izzive, ki se nanašajo na vlogo kmetijstva v razvoju podeželja, lahko v grobem razdelimo v dve skupini. Kmetijstvo je najprej in predvsem gospodarska dejavnost, katere uspešnost je odvisna od njene ekonomske učinkovitosti. Pri tem mora biti dovzetno za zahteve trga, ki poleg cenovne konkurenčnosti postavlja tudi zahtevne kriterije na področju varnosti in kakovosti živil. Kmetijstvo pa je poleg tega pod drobnogledom javnosti, ki pričakuje kakovostno upravljanje s prostorom in naravnimi viri v družbeno zaželenem obsegu.

Postindustrijski model razvoja podeželja sestavljata dva ključna elementa. Prvi element je t.i. geografska dimenzija podeželja, ki poudarja, da je glavna značilnost podeželja integracija:

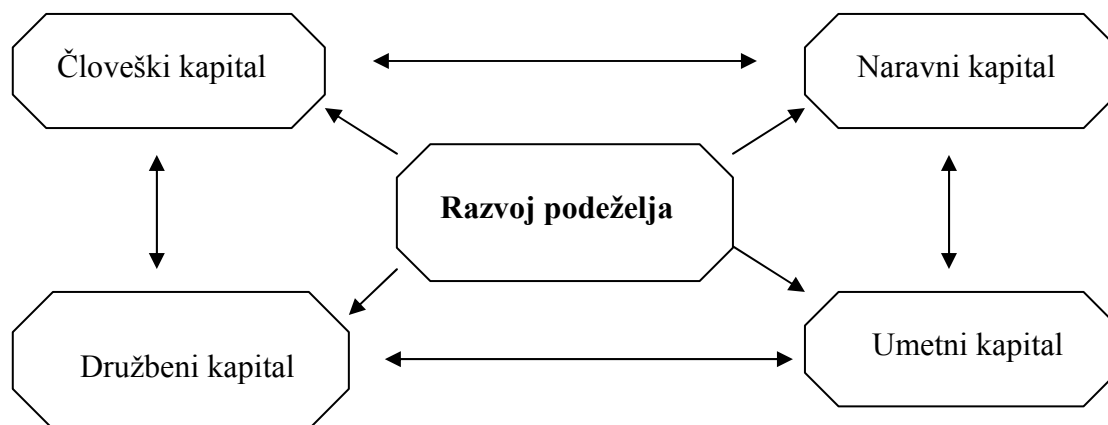
- med gospodarskimi dejavnostmi, kjer kmetijstvo in industrija nimata več prevladujoče vloge, njuno vlogo prevzema storitveni sektor, ki v udeležbi zaposlenih večinoma že presega polovico;
- med naravo in družbo;
- med podeželskimi in mestnimi območji in njihovimi prebivalci;
- med lokalnimi in globalnimi trgi.

Drugi element v tem modelu pa je element raznolikosti, ki je tudi njegov ključni pojem. Raznolikost je nasprotje procesa poenotenja urbane družbe in potrošniških modelov globaliziranega sveta (Gačnik, 2004).

Razvoj podeželja je koncept, ki ima različne pomene. V EU obstajata dve glavni sestavini politike razvoja podeželja (Gačnik, 2004).

- sektorska funkcija, ki se nanaša samo na kmetijski sektor ter
- teritorialna funkcija, ki se nanaša na populacijo v celoti ("at large") in/ali kmečko populacijo ter nekmetijske dejavnosti.

Ti dve sestavini sta vedno prisotni v politiki razvoja podeželja. Ne gre za vprašanje izbire ali konkurence med tema dvema sestavinama, obe sta potrebni v novi razvojni politiki. Politika razvoja podeželja, kot kombiniranje teh dveh sestavin je odvisna od značilnosti kmetijstva v posamezni regiji, njegovih potreb po prestrukturiranju in stopnji diverzifikacije v določenem okolju.

Slika 3: Soodvisnost in povezanost med štirimi vrstami kapitala in razvojem podeželja (Gačnik, 2004).

Podeželje je vrednota zaradi njegove kompleksnosti in raznovrstnosti, njegova ohranitev in ovrednotenje pa postajata glavni cilj politik razvoja podeželja. Kvaliteten preskok k tako zapleteni in raznovrstni vlogi kmetijstva in ponovna opredelitev razvoja podeželja kot večvrstne udeležbe vseh sektorjev narekuje nov pomen podeželja in nakazuje potrebo po

novi politiki razvoja. Slika 3 prikazuje soodvisnost in povezanost med štirimi vrstami kapitala in razvojem podeželja (Gačnik, 2004):

- *naravni kapital* je sestavljen iz naravnih virov, biološke raznovrstnosti, plodnosti, hidrološkega razvoja, ipd.;
- *družbeni kapital* je sestavljen iz formalnih in neformalnih institucij, norm in običajev, pravic, kulturne dediščine, sposobnosti družbene organiziranosti, ipd.;
- *človeški kapital* je sestavljen iz znanja, izkušenj, podjetniških sposobnosti, pričakovanj, družbenega položaja, starosti, zdravja, ipd.;
- *umetni kapital* je sestavljen iz mehanizacije, nivoja in porazdelitve dohodka, infrastrukture.

2.4 PROGRAM RAZVOJA PODEŽELJA ZA SLOVENIJO 2004-2006

Vlada Republike Slovenije je leta 2003 sprejela izhodišča za Program razvoja podeželja za Slovenijo 2004-2006. Program razvoja podeželja (PRP) vključuje ukrepe, ki se bodo izvajali v letih 2004-2006, skladno z uredbama Sveta in Komisije EU ter pristopno pogodbo. Sredstva so določena v programu, katerega do višine 80 % sofinancira EU. Znesek, ki ga sofinancira EU, je določen v pristopni pogodbi, ki določa tudi denarni tok z izplačili v posameznem letu in ukrepi, ki jih Slovenija sme v sklopu programa izvajati. Slovenija bo zagotavljala potreben delež za črpanje sredstev iz EU, v višini najmanj 20 %. Obseg posameznega ukrepa je opredeljen v PRP, ki ga bo po potrditvi EU izvajala Slovenija do višin, ki so opredeljene v pristopni pogodbi in po postopkih, ki so določeni v predpisih EU za nove članice (Gačnik, 2004).

Glavni prioriteti PRP sta usmerjeni v razvoj in ohranjanje podeželskih območij. V skladu s prvo prioriteto, ki je naravnana na sonaraven in trajnostni razvoj kmetijstva in podeželja, se bodo izvajali ukrepi kot so izravnalna plačila za območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost in 21 kmetijsko okoljskih ukrepov. V okviru druge prioritete, namenjene ekonomskemu in socialnemu prestrukturiranju kmetijstva, pa se bodo izvajali ukrepi zgodnjega upokojevanja, izvajanje standardov EU in tehnične pomoči, ki jih za

razliko od ukrepov v prvi prioriteti doslej še niso izvajali. Na območjih s težjimi razmerami za kmetijstvo ukrep PRP zasleduje naslednje tri cilje (Gačnik, 2004):

- zagotavljanje ohranjanja uporabe zemljišč za kmetijsko rabo in posledično prispevanje k razvoju podeželske skupnosti;
- ohranjanje podeželskih območij;
- ohranjanje in razvijanje okoljsko vzdržnega kmetijskega sistema.

V območja z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo spadajo poleg gorskih tudi območja, opredeljena kot druga območja s težjimi razmerami za kmetijstvo. Tem območjem grozi opustitev kmetijske rabe zemljišč, zaradi česar so deležna ukrepov za ohranitev kulturne krajine. Mednje so vključena območja, ki so homogena z vidika naravnih pridelovalnih razmer in za katere veljajo naslednje značilnosti: slabša produktivnost (slabša kakovost tal); zaostajanje dohodkov iz kmetijstva za povprečjem in majhna gostota prebivalstva oziroma trend zmanjševanja prebivalstva (Gačnik, 2004).

Podpore za kmetijsko-proizvodne metode, ki upoštevajo pomen zaščite naravnega okolja (kmetijski okoljski ukrepi), naj bi prispevale k tesni povezanosti kmetijstva in okoljevarstva. Ukrepi iz tega naslova naj bi vzpodbujali načine izrabe kmetijskih površin, skladno z naravovarstvenimi smernicami in ohranjanjem naravnih bogastev ter genske raznolikosti. Prav tako se podpore namenjajo za kmetovanje, ki se razvija v smeri ekstenzifikacije, posebej še na ekološko občutljivih območjih in na območjih, tradicionalno vezanih na kmetijstvo, ter za načrtovanje ekološkega kmetovanja. Kmetijsko okoljski ukrepi so izraženi v različnih oblikah neposrednih plačil. Do neposrednih plačil so upravičeni kmetje, ki se s pogodbo obvežejo, da bodo vsaj pet let gospodarili na način, ki presega pravila dobre kmetijske prakse (Gačnik 2004).

Agencija RS za kmetijske trge in razvoj podeželja je v letu 2000 uvedla shemo neposrednih plačil, ki se izplačujejo v sklopu plačil EKO 0, EKO 1, EKO 2 in EKO 3. Skupina EKO 0 predstavlja neposredna plačila na hektar v odvisnosti od rabe površin, podpirali pa naj bi predvsem ohranjanje proizvodnje, konkurenčnosti kmetijstva ter poseljenosti in kulturno krajino. V skupino EKO 1 spadajo podpore kmetijstvu na

območjih z omejenimi dejavniki za kmetijstvo z namenom izravnave dohodka kmetovalcem zaradi višjih stroškov pridelave. EKO 2 so skupina posebnih programov vzdrževanja in ohranjanja kulturne krajine ter varovanja obstoječih habitatov na določenih občutljivih območjih. Podpore EKO 3 služijo okolju prijaznejšim postopkom kmetovanja, kot so npr. ekološko kmetovanje, planinska paša in podobno. Programi iz naslova EKO 2 in EKO 3 se lahko sofinancirajo iz virov predpristopne pomoči SAPARD in so vključeni v Slovenski kmetijsko-okoljski program (SKOP) (Gačnik, 2004).

Če je Slovenija v Enotnem programskem dokumentu 2004-2006 načrtala oziroma določila smeri strukturne politike – s tem pa tudi svojega razvoja – za obdobje dveh let, bo morala k naslednjemu pristopiti še z večjo pozornostjo. Ta se bo namreč nanašala na obdobje sedmih let, odgovornost pri snovanju takšnega dokumenta pa bo še večja.

3 MATERIAL IN METODE DELA

V nalogi smo zbrali podatke o spremembah v rabi prostora v štirih katastrskih občinah na osrednjem območju Gore, podatke o spremembah v poselitvi in strukturi prebivalcev na Gori ter podatke o staležu živine na tem območju.

Pri analizi sprememb rabe prostora smo primerjali podatke o rabi zemljišč v dveh časovnih obdobjih. Prvo obdobje predstavlja prostorska razporeditev rabe prostora, ki je prikazana na franciscejskem katastru. Kataster je za slovensko ozemlje nastajal v letih 1818 – 1828 in podaja relativno natančno stanje takratne rabe zemljišč. Drugo obdobje nam predstavlja karta rabe prostora iz leta 2002.

V okolju geografskih informacijskih sistemov (GIS) so na Oddelku za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire Biotehniške fakultete te karte primerjali med seboj, del rezultatov pa smo v nalogi strnili po posameznih katastrskih občinah na Gori. Tako smo oblikovali izhodišča za primerjavo sprememb v rabi prostora s spremembami v poselitvi, strukturi prebivalcev in staležu živine na tem območju.

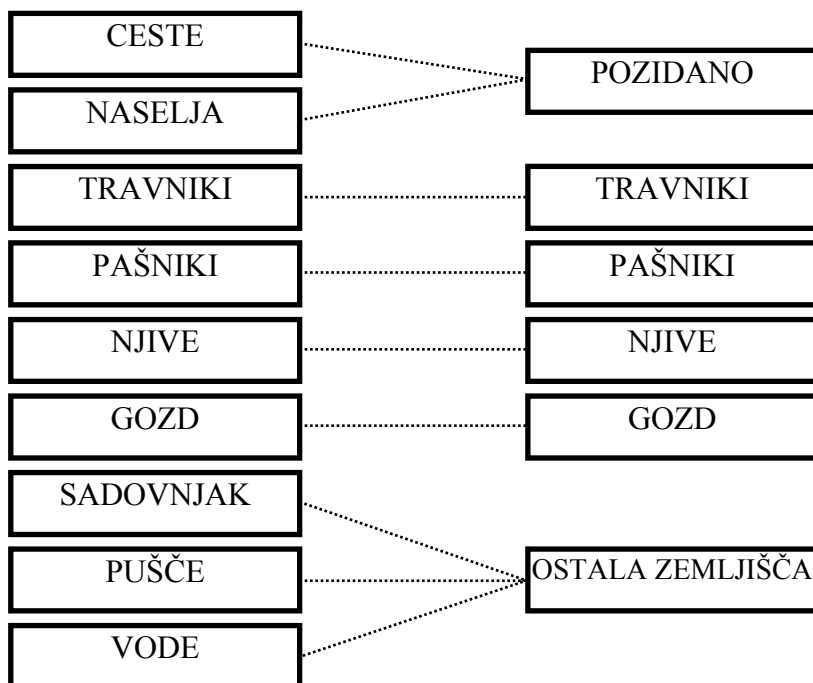
Upoštevali smo stanje, prikazano na katastrskem načrtu, izdelanem v merilu 1 : 2880, kjer so poleg parcel prikazane tudi katastrske kulture. Za vse štiri katastrske občine smo določili naslednje vrste rab prostora:

- Ceste
- Naselja
- Travniki
- Pašniki
- Njive
- Gozd
- Pušče
- Sadovnjaki
- Vode

Kategorije smo določili na podlagi različne barve posamezne kulture in s pomočjo topografskih znakov za prikaz posamezne kulture. Zapisnik franciscejskega katastra je v originalu sicer predvideval kar 29 katastrskih kultur, vendar se je na našem območju pojavljajo le 9 od teh.

Naslednja karta, ki smo jo potrebovali pri analizi sprememb, je bila karta rabe tal leta 2002, ki je nastala kot sestavni del projekta posodobitve evidentiranja nepremičnin. Podprojekt D, Zajem in spremljanje rabe kmetijskih zemljišč, je izdelalo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Karta je dostopna v digitalni obliki (MKGP, 2002).

Tako smo karto rabe tal leta 1826 nekoliko priredili in namesto 9 različnih katastrskih kultur določili le 6 smiselno zaokroženih kategorij rabe tal. Tako smo ceste in naselja zaradi vloge v krajini združili v novo kategorijo pozidana zemljišča. Katastrske kulture sadovnjak, zemljišča označena kot pušče in vode smo zaradi premajhne površine ravno tako združili novo kategorijo ostala zemljišča.

Slika 4: Smiselna priredba (združitve nekaterih katastrskih kultur) karte rabe tal iz leta 1826

Tudi karto rabe zemljišč leta 2002 smo nekoliko priredili. Na našem območju se sicer pojavlja 12 različnih katastrskih kultur, vendar smo za podrobnejšo analizo nekatere kulture združili skupaj. Združili smo vinograde, intenzivne sadovnjake, ekstenzivne sadovnjake in oljčne nasade v novo kategorijo ostala kmetijska raba. Združili smo tudi kategorije suha odprta zemljišča s posebnim rastlinskim pokrovom, odprta zemljišča brez ali z nepomembnim rastlinskim pokrovom ter vode v novo kategorijo ostala zemljišča. Klasifikacijski razred travnik sicer obsega intenzivne in ekstenzivne travnike, vendar na celotnem območju Gore ni niti enega travnika, ki bi ustrezal kriterijem za intenzivni travnik. Ekstenzivni travnik je zemljišče pokrito s kakršnokoli naravno vegetacijo, ki se redno (skozi celotno vegetacijsko obdobje ali v sezoni) uporablja za pašo domačih živali ali pa za košnjo. Sem spadajo vsi gorski pašniki, ki se ne kosijo. Geografski pogoji ne dovoljujejo intenzivnega izkoriščanja teh površin zaradi strmine, plitvosti tal, skalovitosti, nedostopnosti zemljišča ali zaraščenosti z grmovjem in drevjem, oziroma kombinacije naštetih dejavnikov.

Občasno obdelovane površine še niso površine, ki se bodo zanesljivo zarasle. Občasno obiskana površina se bo zarasla, če bomo tako rabo opustili. Na občasno obiskanih površinah se sicer pojavljajo posamezni osebki pionirskih drevesnih in grmovnih vrst, vendar so v majhnem številu in manjših dimenzij in ne pomenijo večjih ovir za kosilnico, tako da pred košnjo ni potrebno predhodno odstranjevanje drevesc. Enako velja za občasne pašnike, saj pašne živali, predvsem drobnica, mlajše osebke grmovnih in drevesnih vrst popasejo.

Zaraščanje je kategorija opuščenih kmetijskih zemljišč, ki se zaraščajo; pokrovnost dreves je 20-75%. Drevesa so majhna, mlada in razporejena posamič. Ponavadi so to površine, ki so zaradi svoje lege oz. zaradi slabših pogojev izkoriščanja opuščene. Če se ta zemljišča 20 ali več let ne uporabljajo v kmetijske namene in če pokrovnost dreves preseže 75%, so uvrščena v gozdna zemljišča (Zajem rabe, 2002). Takih opuščenih zemljišč je na Gori vedno več, kajti vedno več težje dostopnih travnikov, v zadnjem času pa tudi lažje dostopnih, prerašča grmovje. Kasneje prerastejo tako območje pionirske drevesne vrste in z leti preide travnik v gozd. Za obnovitev kosne rabe je treba nekaj drevesc in grmovja

predhodno odstraniti. Če te površine prepustimo naravnemu razvoju, se bodo zarasle in za ponoven prehod na kmetijsko rabo bo potrebna predhodna odstranitev dreves in grmovja in po možnosti mulčenje panjev. Tako so za ponovno kmetijsko rabo potrebna velika vlaganja.

Mešana raba zajema večje okrajke, obrasle z gozdnim drevjem in skupine gozdnega drevja na kmetijskih zemljiščih, ki se po gozdarski evidenci ne štejejo za gozd, a imajo površino večjo od 5000 m². Vključuje vsa zemljišča, ki so potencialno produktivna ali tudi ne; obrečne in protivetrne pasove drevja, ki so ožji kot 10 m, okrajke, večje kot 0,5 ha. V to kategorijo uvrščamo tudi zemljišča z drobno parcelacijo, kjer se prepletajo površine, poraščene z grmovjem ali gozdnim drevjem in kmetijske površine, toda po površini premajhne, da bi jih posebej ločevali.

Analizo popisa prebivalcev, strukturo zaposlitve ter aktivnost prebivalcev na območju Gore smo naredili z zbiranjem podatkov na podlagi Statističnega urada Republike Slovenije. Obdelali smo podatke popisov prebivalstva po posameznih vaseh od leta 1900 pa do zadnjega popisa, ki je bil izveden leta 2002. Med tem časom je bil izveden popis prebivalstva še v letih 1931, 1961, 1971, 1981 in 1991. Za leto 1991 in 2002 smo iz popisa prebivalstva dobili tudi podatke o številu aktivnega prebivalstva, številu zaposlenih v primarnem sektorju, številu zaposlenih v sekundarnem sektorju, številu zaposlenih v terciarnem in kvartarnem sektorju ter številu zaposlenih dnevnih migrantov. Podatke smo obdelali v preglednicah v EXCELU in dobili zanimive deleže sektorjev prebivalcev po vaseh, pa tudi določen trend naraščanja oziroma padanja prebivalstva po vaseh in letih. Popis prebivalstva pomeni za zgodovino vsakega območja pomembne mejnike, saj si s primerjavo rezultatov zaporednih popisov ustvarimo sliko razvoja prebivalstva skozi desetletja in stoletja. Popisi prebivalstva so skupaj z vzorčnimi anketami in registri eden od treh virov informacij za področje demografskih raziskovanj. Istočasno so podatki, zbrani s popisi, tudi odlična osnova za pripravo vzorčnih anket in služijo kot referenca za popravljanje letnih ocen prebivalstva in ažuriranje registrov prebivalstva.

Populacija je prebivalstvo na določenem ozemlju, v prenesenem pomenu tudi njegovo število. Dejansko gibanje prebivalstva, izraženo z naraščanjem, padanjem ali stacionarnostjo njegovega števila, je skupni izraz dveh procesov: naravnega gibanja prebivalstva in migracij (selitev). Naravno gibanje je določeno po razmerju med rodnostjo (nataliteto), izraženo s številom živorojenih otrok v enem letu na 1000 prebivalcev, ter smrtnostjo (mortaliteto), merjeno s številom umrlih na 1000 prebivalcev v istem letu. Razlika med rodnostjo in smrtnostjo izraža stopnjo naravnega prirastka ali padca, naravni prirastek ali padec pa je razlika med absolutnimi števili rojenih in umrlih v določenem času; absolutna razlika med številom prebivalstva v določenem obdobju izraža njegov dejanski prirastek ali padec. Dejanski prirastek ali padec se razlikuje od naravnega zaradi zunanjih migracij, tj. zaradi izseljevanja in priseljevanja glede na obravnavano ozemlje kot celoto (Blaznik in sod., 1970).

Večje težave smo imeli pri zbiranju podatkov o staležu živine na območju Gore. Sprva smo mislili, da nam bo uspelo dobiti podatke od začetka prejšnjega stoletja naprej, vendar to ni bilo mogoče. Obstajajo določeni statistični pregledi o staležu živine že od 19. stoletja naprej, vendar so ti podatki samo za določene regije ali pa večja mesta, občine, ne pa za posamezne predele občine, še manj pa za posamezne vasi v občini. Tako starejših podatkov o številu živine na posameznem območju ni bilo mogoče najti. Dobili pa smo opise, s čim se je prebivalstvo nekoč ukvarjalo na Gori in kakšne vrste živali je redilo.

Zaokroženega zgodovinskega pregleda o razvoju živinoreje na Slovenskem, ali pa še celo na manjših območjih, do sedaj ni. Pač pa je nekaj pregledov novejšega stanja, ki segajo tudi v razvoj pasem ali so sestavljeni predvsem z etnografskega vidika. Doslej ugotovljeni zgodovinski podatki za dobo do 19. stoletja so v glavnem objavljeni v raznih publikacijah in razpravah, ki se ukvarjajo s krajevno zgodovino, bodisi da je živinoreja obravnavana samostojno ali v zvezi z drugimi gospodarskimi panogami. Literatura, ki obravnava najstarejša obdobja zgodovine Slovencev, povezuje vprašanje živinoreje s širšimi problemi gospodarske zgodovine Slovencev (Blaznik in sod., 1970).

Vprašanje živinorejske statistike za starejše obdobje sploh ni nikjer obravnavano. Če pa že je, je to samo nekakšna groba, netočna ocena za določene širše regije, ne pa za manjša območja, kot je območje Gore. Pregled zgodovinskega razvoja naj bi med drugim kolikor mogoče zajel kvantitativne podatke, zlasti podatke o številu živine različnih vrst na nekem ozemlju, o številu po posameznih gospodarstvih, o gospodarski donosnosti itd. Pri presoji podatkov o štetjih živine pa je težava v tem, da je gospodarska funkcija posameznih vrst živine različna, zato živine različnih vrst ni moč kar seštevati. Zaradi tega se pri presoji in obravnavi podatkov o številu živine postavlja med drugim vprašanje, kako izraziti gospodarsko moč ozemlja ali kmetij s seštevki živine različnih vrst. Že kakor hitro seštevamo na primer krave, vole, bike, konje, ovce itd., seštevamo zelo različne gospodarske vrednosti, ker so celo živali ene vrste različno težke in močne in ker se korist, ki jo ima živinorejec od krave, ne more preprosto enačiti s koristjo konja, ovce itd. Nekoliko preprosteje bi bilo vzeti za merilo tržne cene za živino, ki pa izražajo le do neke mere vrednost, ki so jo v posameznih dobah pripisovali domačim živalim. Toda glede na nihanje cen in številne druge nestalne okoliščine so taka preračunavanja za pretekla obdobja praktično nedosegljiva. Zato je upravičena, čeprav gotovo v marsičem preveč preprosta praksa, seštevati vse glave velike živine tako, kakor da bi bile vse enako vredne (Blaznik in sob., 1970).

Glava velike živine je v praksi tudi enota za štetje ali preračunavanje drobnice in prašičev. Vsako ocenjevanje, koliko manjše živine je treba šteti za eno glavo govedi, je pa še bolj približno. V zgodovinski obravnavi je težava tem večja, ker se je relativni gospodarski pomen posameznih vrst živine tudi spreminjal. Ovca je npr. imela najbrž v primerjavi z veliko živino v prejšnjih stoletjih večji pomen kot danes, ker je bil ovčji sir za prehrano neprimerno bolj pomemben in ker je bila ovčja volna glavna surovina za izdelavo toplejše obleke za velik del živinorejcev. Še težje je določiti vrednost kože v primeri z veliko živino, ker je boljša mlekarica kot ovca, zato pa ne daje volne itd. V novejših statističnih računih pa predstavlja eno glavo velike živine (1GVŽ) žival teža 500kg, oziroma obstajajo točno določeni faktorji za preračunavanje v GVŽ tudi manjše in večje vrste in kategorije živali (Blaznik in sod., 1970).

Težave živinorejske statistike so tudi še druge: ni vseeno ob katerem letnem času so zbirali podatke. Čez poletje je bilo verjetno več živali na kmetiji, ker so se pasle in ni bil tako velik problem prostor in krma. Znano je, da jeseni nastopi čas kolin, pa tudi za prezimitev v hlevu so pustili le nujno potrebne živali, ker je bilo pomanjkanje tako prostora kot tudi zimske krme.

Nekaj predstave o intenzivnosti živinoreje v neki pokrajini lahko daje število, ki pove, koliko glav živine pride povprečno na 100 ha dejansko obdelane zemlje, vendar tudi taka številka ne pove vsega, ker gorska senožet ni enakovredna ravninskemu deteljišču itd. Druga metoda ugotavlja število živine na 1.000 prebivalcev itd. Taki načini prav tako dajejo le zelo približne rezultate (Blaznik in sod., 1970). Zaradi takih težav živinorejske statistike smo navedli le najsplošnejše podatke, ki jih je treba presojati z upoštevanjem zgoraj navedenih specifičnosti.

Točnejše podatke o prvih semenitvah pri govedu pa vodi Kmetijsko veterinarski zavod Nova Gorica od leta 1960 naprej, vendar ne po posameznih vaseh, ampak samo za celotno občino. Evidenco prvih semenitev pri govedu po vaseh in letih pa vodi Veterinarska ambulanta Ajdovščina od leta 1991 naprej. Do leta 1997 je bila to edina veterinarska ambulanta, ki je pokrivala to območje, po letu 1997 pa je bila ustanovljena tudi Veterinarska ambulanta Vipava. Pri obeh smo zbrali podatke o prvih semenitvah, ki kažejo jasne trende naraščanja, oziroma padanja goveje živine po vaseh in letih od leta 1991 naprej.

S pomočjo Kmetijsko svetovalne službe Ajdovščina in Kmetijsko veterinarskega zavoda Nova Gorica smo zbrali tudi podatke o staležu ovc in koz na planoti od leta 1990 naprej. V Veterinarski ambulanti Ajdovščina pa smo dobili tudi podatek o trenutnem številu konj na območju Gore.

4 REZULTATI

4.1 ANALIZA KRAJINSKE ZGRADBE IN SPREMEMB

S presekom karte rabe prostora (MKGP, 2002) in karte katastrskih občin na Gori smo dobili podatke o strukturi kmetijskih zemljišč. Ocenili smo razlike krajinske zgradbe v katastrskih občinah Otlica, Kovk, Križna gora in Col. Danes že v vseh štirih katastrskih občinah prevladuje delež gozda. Na drugem mestu je v vseh štirih katastrskih občinah delež travnikov in pašnikov, zelo majhen je ostal delež njiv, vendar smo na podlagi karte rabe tal ugotovili, da na celotnem območju Gore ni niti enega intenzivnega travnika. To območje pokrivajo samo ekstenzivni travniki in pašniki, kar kaže, da na tem območju kakšne intenzivne proizvodnje ni pričakovati in je primeren le ekstenziven način reje živali in obdelovanja zemlje. Tak način pa je tudi najprimernejši za ohranjanje trajnostne rabe kmetijskih zemljišč na območjih s težjimi razmerami za kmetijstvo in na območjih z okoljskimi omejitvami, kamor spada tudi območje Gore. Tak način kmetovanja je po mojem mnenju na tem območju perspektiven in ga podpira tudi Evropska unija z raznimi ukrepi in izravnnavami dohodki kmetom zaradi višjih stroškov pridelave. Sonaraven način kmetovanja pa ima na območju Gore še velike možnosti širitve in razvoja, kajti veliko površin je še neizkoriščenih in trenutno se na tem območju zarašča kar 89 ha zemljišča.

Preglednica 1: Raba prostora po katastrskih občinah na Gori v letu 2002

Raba prostora	Otlica		Kovk		Križna gora		Col		Skupaj	
	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)
Njive	9,95	0,39	0,29	0,03	2,48	0,17	6,71	0,50	19,43	0,31
Kmetijska raba	1,94	0,08	0,61	0,07	0,53	0,04	0,17	0,01	3,26	0,05
Travniki	438,59	17,09	202,84	22,92	297,56	19,79	422,53	31,58	1.361,52	21,64
Zaraščanje	34,58	1,35	16,95	1,91	20,13	1,34	17,29	1,29	88,95	1,41
Mešana raba	15,04	0,59	2,91	0,33	8,08	0,54	11,56	0,86	37,59	0,60
Gozd	2.013,39	78,47	642,41	72,59	1.155,66	76,84	831,50	62,14	4.642,95	73,78
Pozidano	44,31	1,73	16,48	1,86	19,02	1,26	47,00	3,51	126,81	2,02
Ostalo	8,04	0,31	2,55	0,29	0,44	0,03	1,29	0,10	12,33	0,20
Skupaj	2.565,84	100	885,03	100	1.503,90	100	1.338,05	100	6.292,83	100

Za nastanek opuščenih in občasno obiskanih površin ni vzrok le opuščanje kmetijstva, temveč tudi v spremembah načina dela. V preteklosti, ko so se dela opravljala ročno, so

ljudje kosili s koso na vseh površinah, ki niso bile preveč skalovite oziroma kamnite. Kosili so tudi okrog posameznih dreves in šopov dreves, ki rastejo na travnikih. Danes se kosi strojno, s kosilnico ali s traktorjem, zato so se površine, primerne za košnjo, nekoliko spremenile. To velja predvsem za travnike ob gozdnem robu. Če pogledamo na horizontalno zgradbo oziroma obliko gozdnega roba, ugotovimo, da so nekdanj izkoriščali tudi manjše površine, ki so se zajedale v gozd. Te površine so bile različno velike in različnih oblik. Tako je bil gozdni rob nepravilnih oblik z raznimi večjimi in manjšimi zajedami v gozd. Danes pa kaže horizontalna oblika gozdnega roba ravne linje. Te ravne linje so posledica strojne košnje. Pri strojni košnji le redko kdo pokosi manjše zajedne nepravilnih oblik, saj je njihova košnja zamudna. Tako se med gozdnim robom in košeno površino pojavlja ožji pas nepravilnih oblik.

Slika 5: Posledica strojne košnje; kjer so naši predniki ročno pokosili okrog vsakega kamna in drevesa, se dandanes take površine marsikje zaraščajo in nastajajo ravne linje travnikov (foto: D. Koren)

Ta pas postane opuščena oziroma občasno obiskana površina, na katero meji gozdni rob. Podobno se pojavljajo zaraščajoče površine na travnikih, kjer rastejo skupine in šopi

dreves. Včasih so s koso kosili tudi okrog drevja in to ob deblih, sedaj pa redko kdo kosi s kosilnico med drevjem. Tako se površine pod drevjem sčasoma zarastejo.

Današnja podoba krajine na Gori je nastala v dolgi zgodovini razvoja in burnih dogajanjih. Najmočnejše jo je oblikovalo prav kmetijstvo. Ob svojem prihodu na današnje ozemlje so se Slovenci najprej naselili na odprt, obdelan svet. Nadaljnja nova zemljišča pa so si morali pridobivati v spopadu z gozdom, krčitvami in požiganjem. Pravzaprav je ves kmetijski svet pri nas razvit na krčevinah. To je razvidno tudi iz naglice, s katero gozd, po morebitni opustitvi rabe, prerase njive ali travnike in pašnike.

Slika 6: Po opustitvi določene rabe kmetijskega zemljišča se gozd hitro povrne nazaj, kjer so ga nekoč krčili in požigali (foto: D. Koren)

Slika 7 : Izsek iz karte italijanskega katastra iz leta 1940 (z rumeno in oranžno barvo so označeni travniki in pašniki) na območju Cola (Katastro forestale, 1940)

Slika 8: Izsek iz ortofoto posnetka iz leta 2002 na območju Cola, kjer se lepo vidi vedno večji delež gozda (Digitalni orto foto posnetki, 2002)

Ocenili smo, da se krajina na Gori do druge svetovne vojne ni bistveno spreminjala. Dejavnosti so ostale iste in ljudje se z Gore niso izseljevali. Franciscejski kataster iz leta 1826 nam omogoča, da lahko natančneje opišemo in prikažemo značilnosti kulturne krajine na Gori. V tem obdobju je bila krajina že močno preoblikovana iz naravne v kulturno, tako po obsegu kot tudi po raznovrstnosti pridelovalnih oz. rabljenih površin.

Podatkov o nekdanji in današnji rabi prostora ni bilo mogoče neposredno primerjati, ker načina razvrščanja kmetijskih zemljišč nista bila vselej enaka. Na karti današnje rabe zemljišč vidimo da so nekatere katastrske kulture združili oz. nekatere podrobneje razčlenili, tako da smo v primerjavi s franciscejskim katastrom iz leta 1826 dobili tri klasifikacijske razrede več, enega pa niso posebej prikazali. Tako so klasifikacijska razreda travnik in pašnik združili v enoten razred, poimenovan travnik, dodali pa so še klasifikacijski razred kmetijske rabe, zaraščanja in mešane rabe.

Za našo analizo smo podatke iz franciscejskega katastra preoblikovali tako, da jih je bilo mogoče primerjati s podatki o današnji rabi prostora. Zemljišča z označenimi cestami in naselji smo združili v enotno kategorijo, ki smo jo poimenovali pozidana in sorodna zemljišča. Sadovnjake in pušče smo združili v skupino ostalih zemljišč. Delež teh zemljišč je na območju Gore zelo majhen oziroma se v posameznih katastrskih občinah sploh ne pojavi in zato ne predstavlja pomembnega vpliva pri obdelavi podatkov in kasneje pri ocenjevanju krajinskih sprememb.

Preglednica 2: Raba prostora v katastrskih občinah na Gori v letu 1826

Raba prostora	Otlica		Kovk		Križna gora		Col		Skupaj	
	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)
Pozidano	21,16	0,82	4,39	0,50	3,58	0,24	8,84	0,66	37,96	0,60
Travniki	188,39	7,34	163,07	18,43	190,63	12,68	397,27	29,69	939,35	14,93
Pašniki	169,09	6,59	181,15	20,47	421,54	28,03	654,19	48,89	1.425,97	22,66
Njive	80,66	3,14	30,51	3,45	41,76	2,78	59,12	4,42	212,04	3,37
Gozd	2.105,85	82,07	505,91	57,16	846,12	56,26	216,91	16,21	3.674,79	58,40
Ostalo	0,69	0,03	0,00	0,00	0,29	0,02	1,73	0,13	2,71	0,04
Skupaj	2.565,84	100	885,03	100	1.503,90	100	1.338,05	100	6.292,83	100

Primerjava rezultatov, pridobljenih s pomočjo kart rabe tal, narejenih v različnih obdobjih, nam pokaže določene trende padanja oziroma naraščanja posameznih katastrskih kultur skozi čas. Mi smo primerjali rabo tal iz franciscejskega katastra, narejenega leta 1826 in rabo tal, ki je bila izdelana na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano leta 2002. Primerjali smo posamezne katastrske občine Otlica, Kovk, Križna gora in Col, ki ležijo na območju Gore.

V katastrski občini Otlica se je površina pozidanih zemljišč podvojila (preglednica 1 in 2). Površina travnikov in pašnikov se je celo povečala iz 357 ha na 438 ha. Po letu 1826 so na območju te katastrske občine za današnje travnike izkrčili še 125 ha gozda, travinju pa so prepustili tudi 70 ha nekdanjih njiv. Da proces zaraščanja še ni obstal, sklepamo po tem, da so v tej katastrski občini popisali 34,58 ha zemljišč v zaraščanju.

V katastrski občini Kovk se je površina pozidanih zemljišč povečala iz 4,39 ha na 16,48 ha. Od nekdanjih 30,51 ha njiv je ostalo le še 0,29 ha, površina nekdanjih travnikov in pašnikov pa je za 141 ha manjša od tiste na začetku 19. stoletja. Gozdnatost se je od takrat povečala iz 57 % na 73 %. Danes pa je v katastrski občini Kovk tudi skoraj 17 ha zemljišč v zaraščanju.

Velike razlike smo odkrili v katastrski občini Križna gora, kjer je bilo v času franciscejskega katastra 40,7 % površine travnikov in pašnikov, danes pa le še 20 %. Prav tako se je močno zmanjšala površina njiv iz 41,76 ha na skromnih 2,48 ha. Gozdnatost se

je povečala od 56 % na 77 %, danes pa se zarašča še 20,13 ha zemljišč, ki so jih prikazali na karti rabe prostora 2002.

Katastrska občina Col je imela leta 1826 8,84 ha pozidane površine, do danes pa se je ta površina za več kot petkrat povečala in znaša 47 ha. V začetku 19. stoletja je bilo na Colu zdaleč največ travnikov in pašnikov (79 %), vendar so jih je do danes več kot polovico opustili. Večino teh travnikov je prerasel gozd, kajti gozdnatost je bila nekdanj le 16 %, danes pa gozd obsega že 62 % površine te katastrske občine. Podobno kot v ostalih katastrskih občinah na Gori, se je tudi na Colu zmanjšala površina njiv iz 59,13 ha na 6,71 ha. Zaraščanje opuščenih kmetijskih zemljišč še poteka, kajti na karti rabe prostora (MKGP, 2002) je bilo označenih 17,29 ha takih zemljišč.

Slika 9: Ena izmed zapuščenih odročnih domačij na Križni gori, kjer se lepo vidi kako strma in težje dostopna pobočja prerašča gozd, objekti propadajo, s traktorsko kosilnico pa se kosi samo še ravninske travnike, kjer so bile nekoč v večini njive (foto: D. Koren)

Vse štiri katastrske občine zavzemajo skupaj 6.292,82 ha površine. Že leta 1826 je bilo na teh zemljiščih največ gozda (58 %), do danes pa se je delež gozda povečal na 74 %.

Površina travnikov in pašnikov se je v vseh štirih katastrskih občinah iz začetka 19. stoletja pa do danes zmanjšala za približno 1.000 ha. V začetku 19. stoletja je bilo travnikov in pašnikov 2.365 ha, kar pomeni 37 % celotne površine, dandanes pa je travnikov in pašnikov le še 22 %. Tudi površina njiv se je iz skupnih 212,04 ha zmanjšala na 19,43 ha. V zadnjem obdobju so na območju štirih katastrskih občin popisali 89 ha zaraščajočih zemljišč, ki kažejo, da se proces opuščanja kmetijskih zemljišč nadaljuje.

4.2 ANALIZA SPREMEMB POSELJENOSTI GORE

Območje Gore so začeli naseljevati prvi stalni prebivalci v začetku 17. stoletja. V začetku so se redki naseljenci ukvarjali z gozdarstvom in lovom. V drugi polovici 17. stoletja in v 18. stoletju pa se je naselilo vedno večje število družin, ki so se poleg gozdarstva in lova začele ukvarjati še z rejo živine. Rodovitno prst so pridobivali s krčenjem gozda in izkopavanjem kamenja, iz katerega so potem zgradili kamnite zidove, ki so služili kot meje med posameznimi parcelami, istočasno pa so zidovi preprečevali, da bi burja odnašala rodovitno prst. Posest je bila v enem kosu, zagrajena s kamnito ogrado. V neposredni bližini hiš so bili locirani vrtovi in sadno drevje, nekoliko dlje so bili travniki in njive, sledijo pašniki in gozd.

Slika 10: Izsek iz karte franciscejskega katastra iz leta 1826 na območju Cola (Mape franciscejskega katastra, 1826)

Hribovit svet in zlasti gorska pobočja na Gori niso dovoljevala nastanka večjih naselij. Zato imajo kmetije zemljo navadno v enem kosu, bodisi v obliki razloženih naselij v hribovitem svetu, bodisi v obliki samotnih kmetij v še višjih predelih. Kasneje pa je prišlo do delitve celih kmetij v polkmetije, četrtkmetije itd. Eden od vzrokov, s katerim bi utegnili razlagati takšno delitev je v tem, da se je številčno večalo prebivalstvo na kmetiji. Toda temu ni vedno tako, kajti povečala se je tudi donosnost zemljišč zaradi izboljšav v agrarni tehniki ter v kmečkih naraščajočih dohodkih iz neagrarne dejavnosti, v katero so vse močneje posegali (Bizjak, 2001). V 19. stoletju se je na širšem območju Gore število prebivalcev povečalo, v povezavi s tem pa so nastajale tudi nove hiše, novi zaselki in vasi.

Preglednica 3: Število prebivalcev na širšem območju Gore v zadnjih 100 letih (Popis, 2002)

Leto	Bela	Col	Gozd	Kovk	Križna gora	Malo polje	Otlica	Podkraj	Predmeja	Višnje	Vodice	Žagolič	Skupaj GORA
1900	32	345	183	356	117	66	616	515	811	187	108	96	3432
1931	48	373	207	322	114	80	858	614	1051	195	106	117	4085
1961	30	400	149	230	82	71	529	444	631	143	60	104	2873
1971	33	397	124	190	58	77	442	435	533	140	60	111	2600
1981	43	439	120	158	26	73	386	442	437	144	59	107	2434
1991	31	483	135	136	12	79	325	409	395	179	50	115	2349
2002	32	498	127	135	7	82	319	437	363	170	51	130	2351

Iz preglednice o številu prebivalcev po letih v posameznih vaseh se lepo vidi, kako je od začetka 20. stoletja pa do leta 1931 prebivalstvo po posameznih vaseh še vedno naraščalo. Čas po drugi svetovni vojni je pomenil za širše območje Gore bistven preobrat. Obdobje industrializacije je iztrgalo ljudi iz zemlje in gozda, ljudje so bili prisiljeni iskati nove možnosti za preživetje, kajti zemlja in gozdovi niso mogli več preživeti številnih družin. To izseljevanje za kruhom je bilo značilno predvsem za bolj odročne vasi, ki so imele slabše povezave z dolino, ceste so bile slabe, nekatere tudi večji del zime ne preplužene, pa tudi elektrika je prišla v take vasi razmeroma pozno. Taka tipična vas je prav Križna gora, ki je imela leta 1900 še 117 prebivalcev, leta 2002 pa jih je ostalo samo še 7. Po drugi svetovni vojni pa do danes se je tudi več kot razpolovilo število prebivalcev na Predmeji, Otlici in Vodica. Nekoliko boljše prometne povezave, manjša oddaljenost od glavnih prometnic, in s tem manjše izseljevanje je bilo prisotno v Beli, Gozdu, Kovku, Žagoliču, Malem polju, Podkraju in Višnjah.

Glede na število prebivalcev lahko sklepamo, da je bil Col vedno na stičišču pomembnih prometnic in je imel v primerjavi z drugimi vasi na tem območju razmeroma dobre povezave predvsem z Vipavsko dolino, pa tudi s Črnim Vrhom, Idrijo in nenazadnje Ljubljano. Na Colu tudi zime niso predstavljale večjega problema, ker so imeli ljudje blizu trgovino, nekaj časa tudi mesnico, cerkev, avtobusni prevoz, šolo, v zadnjem času tudi vrtec, vodovod, telefon, skratka vse je bilo bolj priročno, kot po drugih okoliških vaseh. Prav zaradi teh vzrokov se je število prebivalcev na Colu od samega nastanka pa do danes

povečevalo in se še vedno povečuje. Tako je bilo leta 1900 na Colu 345 prebivalcev, leta 1971 skoraj 400 in ob zadnjem popisu prebivalstva leta 2002 že 498 prebivalcev.

Območje je v glavnem poseljeno po planotastem svetu, ki se vleče ob robu Vipavske doline od Predmeje do Cola in naprej do Podkraja. Razen nekaj strnjenih naselij (Col, Malo polje, Vodice in Žagolič) je za to pokrajino značilna razdrobljena poseljenost s posameznimi hišami ali pa manjšimi skupinami hiš. Večina naselij je v relativni bližini ceste Predmeja-Col-Podkraj. Kmetije, ki so od te glavne prometnice bolj oddaljene, so v večini primerov opuščene (Gozdnogospodarski načrt, 1998).

V povojnem obdobju je bilo izseljevanje v industrijsko bolj razvite kraje zelo intenzivno, vendar se je ta trend z razvojem prometa in izboljšanjem življenjskih pogojev tudi na tem območju upočasnil. V večini vasi se je med letoma 1991 in 2002 celo povečalo število prebivalcev. Dandanes ne predstavlja nikakršnega problema več elektrika, ceste so asfaltirane skorajda do vsake hiše, pozimi tudi redno vzdrževane, zime so milejše, v povprečju ima vsaka hiša po več kot dva avtomobila. Večina hiš je preskrbljenih z vodovodom, telefonom in vsakodnevni prevoz na delo, predvsem v Dolino, pa tudi v Idrijo, Ljubljano, ne predstavlja več problema.

Na Gori je bilo kar nekaj poskusov organiziranja proizvodne dejavnosti. Najstarejši proizvodni obrat na širšem območju Gore je bila zagotovo žaga na Colu. Zgrajena je bila še pred prvo svetovno vojno; z različnimi lastniki je precej izropana dočakala osvoboditev po drugi svetovni vojni. Po vojni je žaga in parketarna delovala pod okriljem Lipe iz Ajdovščine. V tovarni je v treh izmenah delalo več kot 100 zaposlenih, posredno pa je imelo delo še več ljudi. V obratu so delali pretežno Colčani. 2. avgusta 1953 pa je celoten obrat pogorel. Obrat ni bil nikoli več obnovljen, delavci pa so si iskali delo v Ajdovščini.

Tako je Gora ostala za daljše obdobje brez industrije, vse do 27. aprila 1973, ko je Alpina Žiri odprla obrat v Prosvetnem domu na Colu, kjer je dobilo delo 80 delavk. Kasneje je bila zgrajena večja hala ob cesti proti Vodici. Odprtje nove hale je bilo 27. aprila 1982.

V novem obratu je dobilo delo okrog 200 delavk s širšega območja Gore, od Podkraja do Predmeje, nekaj pa se jih je vozilo tudi iz okolice Črnega Vrha. Leta 2002 je bilo v obratu Alpine na Colu zaposlenih še 170 delavk.

Na Predmeji je leta 1986 odprla svoj manjši obrat tudi Iskra Avtoelektrika. Delalo je 17 domačinov, pretežno s Predmeje in Otlice. V obratu so izdelovali dele zaganjalnikov za tanke M84. Ne tako davni zgodovinski dogodki so iz Slovenije odpravili jugoslovansko armado, s Predmeje pa obrat Iskre. Še manj časa pa je trajal podružnični tekstilni obrat Ike iz Ajdovščine na Otlici. Obrat je bil ustanovljen leta 1988 v stari osnovni šoli, v njem pa je bilo zaposlenih 20 delavk. Neprijazne razmere na tržišču in potreba po zniževanju proizvodnih stroškov so IKI narekovale zaprtje obrata in leta 1996 selitev z Gore v matično podjetje v Ajdovščino (Mikuž, 2001).

Žal so zaradi neprijaznih razmer na tržišču in potreb po zniževanju proizvodnih stroškov v letu 2004 zaprli še edini industrijski obrat na območju Gore, to je obrat Alpine Žiri. Po nekaj poskusih zaprtja in želji krajanov in občine Ajdovščina, da obrat ostane, je dokončno prenehal z delom 1. oktobra 2004. Kljub temu, da so v obratu delali z dobičkom, so proizvodnjo selili v Romunijo in na Kitajsko, ker je tam delovna sila še cenejša, skoraj 120 delavk s širšega območja Gore pa je ostalo brez dela.

Slika 11: Pogled iz središča vasi Col; v ospredju opuščeno kmetijsko zemljišče, v ozadju pa zapuščen industrijski obrat Alpine Žiri (foto: D. Koren)

Glede na statistične podatke se delež aktivnega prebivalstva na širšem območju Gore v zadnjih letih zmanjšuje, kar pomeni, da je padel delež zaposlenih oseb in se je povečal delež nezaposlenih. V to skupino spadajo otroci, učenci, dijaki, študenti, upokojenci, največji problem pa predstavljajo brezposelni, katerih je vedno več. Zelo se je zmanjšal delež zaposlenih v primarnem sektorju, sem spadajo kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo. Približno na istem je ostal delež zaposlenih v sekundarnem sektorju, kamor spadajo industrija in rudarstvo, gradbeništvo, obrt in osebne storitve. Zelo pa se je povečal delež zaposlenih v terciarnem in kvartarnem sektorju, ki smo ju zaradi preglednosti združili. Ta skupina zajema promet in zveze, trgovino, gostinstvo in turizem, stanovanjsko komunalno dejavnost, finančne, tehnične in poslovne storitve, izobraževanje, znanost, kulturo in informiranje, zdravstveno in socialno varstvo in družbene organizacije.

Preglednica 4: Primerjava aktivnosti prebivalstva in delež zaposlenih po posameznih sektorjih na območju Gore, med letoma 1991 in 2002 (Popis, 2002)

Vasi	Leto	Število prebivalcev	Aktivno prebivalstvo	Primarni sektor	Sekundarni sektor	Terciarni in kvartarni sektor	Dnevni migranti
Bela	1991	31	51,6	43,8	43,8	12,4	50,0
	2002	32	z	z	z	z	z
Col	1991	483	45,2	15,8	61,4	22,8	52,6
	2002	498	41,0	3,5	57,8	38,7	64,2
Gozd	1991	135	40,0	21,2	69,2	9,6	82,7
	2002	127	40,1	11,8	70,6	17,6	84,3
Kovk	1991	136	45,9	17,6	54,9	27,5	78,4
	2002	135	36,3	14,3	44,9	40,8	83,7
Križna gora	1991	12	41,7	60,0	0,0	40,0	40,0
	2002	7	z	z	z	z	z
Malo polje	1991	79	46,8	36,1	41,7	22,2	66,7
	2002	82	37,8	15,5	52,2	32,3	74,2
Otlica	1991	325	43,9	27,1	55,7	17,2	65,0
	2002	319	42,0	7,5	57,1	35,4	70,1
Podkraj	1991	409	50,4	38,2	44,1	17,7	63,2
	2002	437	40,3	8,0	58,5	33,5	79,0
Predmeja	1991	395	44,2	21,5	59,3	19,2	71,5
	2002	363	39,9	6,2	49,6	44,2	82,8
Višnje	1991	179	49,2	40,2	52,9	6,9	62,1
	2002	170	42,9	z	60,3	Z	71,2
Vodice	1991	50	78,0	53,8	33,3	12,9	56,4
	2002	51	35,3	22,4	38,8	38,8	Z
Žagolič	1991	115	50,0	14,1	64,9	21,0	84,2
	2002	130	36,9	z	z	31,2	87,5

*Podatki o posameznih značilnostih prebivalstva so zaradi spoštovanja statistične zaupnosti objavljeni samo za naselja, ki imajo vsaj 50 prebivalcev (znak »z« v tabeli).

V vseh vaseh na širšem območju Gore se je povečal tudi odstotek dnevnih migrantov. Sem spada prebivalstvo, ki se vsakodnevno vozi na delovno mesto v druga naselja v občini, drugo občino iste statistične regije ali v drugo statistično regijo.

Statistični podatki nam pokažejo, da se je med zadnjima popisoma prebivalstva v letu 1991 in 2002 delež aktivnega prebivalstva povsod zmanjšal, razen v Gozdu je ostal približno na istem, še najbolj pa na Vodica, kjer je bilo leta 1991 78 % aktivnega prebivalstva, leta 2002 pa ga je samo še 35 %. Ta podatek nam pove, da je na območju vedno več starejših, upokojenih ljudi, pa tudi stopnja brezposelnosti se zvišuje.

Iz preglednice je tudi razvidno, da se vse manj ljudi na širšem območju Gore ukvarja s kmetijstvom in gozdarstvom. V vseh vaseh je delež zaposlenih v primarnem sektorju med leti 1991 in 2002 močno upadel. Največ prebivalcev se je nehalo ukvarjati s kmetijstvom in gozdarstvom v Podkrajju, kjer se je delež zaposlenih v tej dejavnosti zmanjšal iz 38 % na 8 %. Na Otlici je padel delež zaposlenih v primarnem sektorju iz 27 % na 7 %, na Predmeji iz 21 % na 6 %. V Gozdu se je delež zaposlenih, ki so se ukvarjali s kmetijstvom in gozdarstvom, približno razpolovil, na Kovku pa je iz 18 % padel na 14 % zaposlenih v primarnem sektorju. Na Colu se je v začetku devetdesetih let ukvarjalo s kmetijstvom in gozdarstvom 16 % aktivnega prebivalstva, leta 2002 pa je bilo v tem sektorju zaposlenih le še 3 % prebivalstva.

V vseh vaseh, razen nekaterih bolj odročnih, je bilo največ aktivnega prebivalstva že leta 1991 zaposlenega v sekundarnem sektorju in ta delež se je do leta 2002 samo še nekoliko povečal. Ljudje so videli večjo prihodnost v industriji, gradbeništvu, obrti in osebnih storitvah, kot pa v kmetijstvu in gozdarstvu. Tudi vse bolj pridobiva na pomenu terciarni in kvartarni sektor, kajti vse več aktivnega prebivalstva je našlo svojo zaposlitev prav v teh sektorjih. V vaseh Bela, Gozd, Malo polje, Otlica, Podkraj, Predmeja in Vodice je bilo leta 1991 mnogo več zaposlenih v primarnem sektorju, kot pa v terciarnem in kvartarnem, leta 2002 so ti deleži postali ravno obratni.

Razumljivo je tudi, da je v vsaki vasi za približno 10 % narasel delež zaposlenih dnevnih migrantov. Industrija se je s širšega območja Gore žal poslovila, prav tako je padel delež zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu, pa tudi terciarne in kvartarne dejavnosti so predvsem v večjih mestih. Tako ne ostane drugega, kot se voziti na delovno mesto v druge, večje kraje, v zadnjem času pa vse več tudi v Ljubljano, Novo Gorico, pa tudi čez mejo v Italijo.

4.3 ANALIZA SPREMEMB STALEŽA ŽIVINE NA GORI

Na širšem območju Gore so se naselile večje družine v drugi polovici 17. stoletja in še intenzivneje v 18. stoletju. V tem času se je na Goro tudi intenzivneje naseljevala in širila živinoreja, kajti ljudje niso živeli več samo od gozdarstva in lova, ampak so se začeli ukvarjati še z rejo živine. V drugi polovici 18. stoletja in v 19. stoletju sta bili kmetijstvo, predvsem pa živinoreja, in gozdarstvo poglavitni dejavnosti tega območja. Živinoreja je bila vezana predvsem na pašništvo, kar je razvidno tudi iz franciscejskega katastra, kjer je veliko površin (22,7 %) opredeljenih kot pašnik.

Živinoreja je bila primarnega pomena za kmetovanje na tem gorskem območju in se je moč gospodarstva merila po številu glav živine. V glavnem je bila to goveja živina, konje so imele samo največje kmetije, kot tudi večje črede ovc, koze pa so imeli najrevnejši. Za gorske razmere je bila že zelo velika kmetija, če so redili do 20 govedi, nekatere kmetije pa so imele tudi okrog 100 ovc ali pa tudi po več parov konjev, predvsem za delo v gozdu. Govedoreja je zelo nazadovala, kar se vidi v zmanjšanju števila glav goveje živine, zmanjšanju količine mleka in že v opisani deagrarizaciji, ki se najbolje odraža v hitrem zaraščanju pašnikov, v nepokošenih težje dostopnih travnikih, v spremenjeni funkciji gospodarskih poslopij itd. Naraslo je število konjev, njihova funkcija pa se je spremenila. Konje le še redki uporabljajo kot vprežno živino, za vleko in spravilo lesa, ampak jih imajo lastniki predvsem za rekreacijo, za ježo. Dva kmeta v Žagoliču in Gozdu pa se v zadnjem času ukvarjata tudi z rejo mesnih pasem konj, predvsem za prirejo mesa.

Preglednica 5: Popis živine na Otlici in Predmeji v zadnjih sto letih (Likar(b), 2001)

Leto	Konji	Govedo
1900	18	1009
1960	10	392
1970	11	312
2002	18	168

Kot smo že omenili starejše živinorejske statistike za posamezno območje ni. V določenih obdobjih obstaja nekaj približnih ocen o staležu živine, vendar ne za manjša območja, še manj pa za določene vasi. Prve zabeležene statistične podatke po vaseh in letih smo dobili komaj od 1991 leta naprej. Vendar nismo dobili podatkov o staležu določene živine, ampak samo podatke o številu prvih semenitev pri goveji živini. Te statistične podatke od leta 1991 naprej beležijo in arhivirajo v veterinarskih ambulantah, ki pokrivajo širše območje Gore (Veterinarska ambulanta Ajdovščina in Veterinarska ambulanta Vipava). Od leta 1991 naprej pa je redila še redko katera kmetija bika za naravni pripust in je večina kmetij uporablja semenitev, tako da so podatki dokaj točni.

Preglednica 6: Število prvih semenitev pri kravah, po letih in vaseh na Gori od leta 1991 naprej (Veterinarska ambulanta Ajdovščina in Vipava, 2004)

Leto	Bela	Col	Gozd	Kovk	Križna gora	Malo polje	Otlca	Podkraj	Predmeja	Višnje	Vodice	Žagolič	Skupaj GORA
1991	15	28	38	20	0	40	52	52	48	31	9	23	356
1992	18	27	29	16	1	49	33	58	42	31	11	26	338
1993	17	21	41	25	0	45	48	45	41	24	6	24	336
1994	13	19	49	23	0	49	48	38	45	34	6	25	349
1995	16	18	43	39	1	40	48	34	32	29	6	27	334
1996	14	16	48	28	0	39	46	31	27	25	3	23	301
1997	12	8	33	21	1	42	39	32	19	22	4	23	256
1998	10	8	35	22	1	42	36	26	18	18	7	25	247
1999	15	6	27	28	0	39	34	24	16	15	5	26	238
2000	7	8	30	22	0	42	38	26	15	18	6	26	237
2001	7	4	36	16	0	50	39	24	18	14	2	22	232
2002	14	6	22	25	0	40	37	22	13	10	3	23	215
2003	12	3	24	19	2	26	27	18	15	8	0	16	170

Iz preglednice je razvidno, kako se število prvih semenitev iz leta v leto manjša in se je od leta 1991 pa do leta 2003 skoraj v vsaki vasi številka več kot razpolovila. Na širšem območju Gore se vedno manj ljudi ukvarja z govedorejo in večina od njih tudi opušča kmetijstvo, le na redkih kmetijah in polkmetijah so se prestrukturirali bodisi v rejo drobnice ali konjev. Iz podatkov je razvidno, da se je prav v teh malo večjih krajih, kot so Col, Podkraj in Predmeja, število govedi v zadnjih 12. letih drastično zmanjšalo. Sklepamo, da je bilo v teh krajih več manjših kmetov, katerim je bilo ukvarjanje z govedorejo dopolnilna in v zadnjem času nedonosna dejavnost, zato se je večina s tem prenehala ukvarjati.

Glavna dejavnost teh ljudi je zaposlitev v industriji in ob dandanašnjem delovnem urniku je večini težko ohraniti še določeno tradicionalno kmetijo. Tipičen je prav Col, kjer je bilo leta 1991 še 28 prvih semenitev, leta 2003 pa samo še 3. To vsekakor ne pomeni, da se vse več kmetov odloča za naravni pripust, ampak da je krav na tem območju vedno manj.

Nekoliko drugače je v manjših krajih, kjer so bili že pred leti večji kmetje. Tem kmetom je bilo ukvarjanje z živinorejo močna dopolnilna dejavnost, nekaterim pa celo glavna in edina dejavnost in tudi edini vir dohodka. Ti kmetje tudi dandanes razmeroma dobro gospodarijo in v zadnjih letih, ko je Evropska unija uvedla denarne podpore za hribovske kmetije, jim gre celo nekoliko na bolje. Tipične vasi so Bela, Gozd, Kovk, Malo polje in Žagolič. Tu vidimo, da je upadanje števila semenitev bistveno manjše in v zadnjih letih tudi nekoliko manj intenzivno. Rejo govedi so opustili predvsem manjši kmetje, ki so imeli po eno ali dve živali, obdržale pa so se nekoliko večje kmetije in v zadnjem času ocenjujemo, da se je delež teh kmetij celo povečal.

Vse več gospodarjev se tudi odloča za poletno pašo preko noči in dneva, kajti v naših klimatskih razmerah so lahko živali okrog šest mesecev na prostem. To pa zelo razbremeni delo na kmetiji, vsakodnevne hlevske obveznosti delno odpadejo in nenazadnje je tudi živalim taka reja mnogo bolj prijazna. Če so živali poleti zunaj, je potrebno pripraviti za zimo manj krme in živali ponavadi pasemo na težje dostopnih travnikih, kjer je košnja otežkočena. Kosimo le manj strme travnike, strmim in težje dostopnim pa s poletno pašo preprečujemo, da bi se zarasli. Ocenjujemo, da se bo tak ekstenziven način reje govedi na širšem območju Gore vse bolj uveljavil in tako bo tudi govedoreja na območju Gore ostala.

Vse bolj pa se vrača in ponovno uveljavlja reja drobnice. Od ponovne vrnitve drobnice na Goro leta 1990 se število živali in število kmetij do dandanes samo še povečuje. Kmetje, ki so se začeli ukvarjati z drobnico, so se večinoma predhodno ukvarjali z govedorejo, so pa tudi taki, ki imajo poleg goveje živine manjšo čredo drobnice, predvsem za koriščenje strmih, težje dostopnih, manj kvalitetnih, pa tudi že zaraščenih površin. Nekaj kmetov se ukvarja z rejo drobnice predvsem ljubiteljsko, vedno več pa je takih, katerim drobnica predstavlja močno dopolnilno dejavnost, ena kmetija se resneje ukvarja celo s sirarstvom.

Slika 12: Vračanje drobnice na območju Gore nekoliko pripomore k zaustavitvi zaraščanja tudi težje dostopnih in za pašo goveda manj primernih površin (foto: D. Koren)

Leta 1990 se je reja drobnice ponovno vrnila na širše območje Gore. Z rejo sta se začeli ukvarjati dve kmetiji, ki sta začeli z 20 kozami. Od tu naprej pa se reja drobnice do danes samo še širi. Leta 2000 se poleg porasta števila koz začno tri kmetije ukvarjati tudi z rejo ovc. Iz preglednice 7 je razvidno, da se od tega leta naprej tako število živali, kot tudi število kmetij z drobnico na širšem območju Gore povečuje.

Preglednica 7: Število drobnice na območju Gore od leta 1990 naprej (KGZS Nova Gorica, 2004)

1990	20 koz ponoven začetek (dve kmetiji) reje drobnice na Gori
1991	40 koz razvoj drobnice (tri kmetije) narašča
od 1992 do 1999	Točnih podatkov ni, vendar dejstvo je, da se reja koz samo še veča, pojavi in povečuje se ponovno reja ovc!
2000	70 koz (štiri kmetije) 45 ovc (tri kmetije)
2001	88 koz (pet kmetij) 38 ovc (tri kmetije)
2002	119 koz (šest kmetij) 63 ovc (pet kmetij)
2003	161 koz (devet kmetij) 98 ovc (šest kmetij)
2004*	125 koz (devet kmetij) 127 ovc (šest kmetij)

*Podatek za leto 2004 je bil dobljen sredi leta in zato ni natančen in primerljiv z ostalimi.

V zadnjih letih narašča na širšem območju Gore tudi število konjev. V Veterinarski ambulanti Ajdovščina so ocenili, da je bilo leta 2004 okrog 60 konj (Marc, 2004). Ti kmetje so se v veliki meri predhodno ukvarjali z govedorejo, sedaj pa se ljubiteljsko ukvarjajo z rejo konj, predvsem za rekreativne namene. Samo štiri kmetije imajo konje za vleko in spravilo lesa ali pa za pomoč pri delu v kmetijstvu. V zadnjem času sta dve gospodarstvi začeli rediti konje predvsem za meso in prodajajo klavna žrebeta. Konji podobno kot drobnica izredno dobro izkoriščajo suhe, puste in težje dostopne pašnike ter pašnike v zaraščanju, ki jih na širšem območju Gore trenutno ne primanjkuje.

5 RAZPRAVA IN SKLEPI

5.1 RAZPRAVA

Današnja podoba kulturne krajine je rezultat naravnih značilnosti prostora in prisotnosti človeškega vpliva. Človek z različno intenzivnostjo posega v naravne procese, jih preusmerja ali prekinja in s tem vzpostavi novo stanje, ki se odraža v svojstvenem delovanju, strukturi in smeri prihodnjih sprememb. Gora je v zgodovini doživljala različne smeri človeškega vpliva, ki je vsaj v obdobju, za katero poznamo osnovne podatke o načinu življenja, pomenil glavni vpliv na procese v krajini. Krajina je v času doživljala spremembe v strukturi ekosistemov ter njihovi stabilnosti in zrelosti. Človek je v vedno večji potrebi po pridobivanju hrane začel s krčenjem gozda in širjenjem manj naravnih sistemov. Ustvarjanje novih sistemov v naravi mu je omogočalo življenje na doseženi stopnji družbenega in gospodarskega razvoja. Že s prvimi poselitvami je oblikoval zametke kulturne krajine in s tem prostorsko definiral smeri vpliva na krajino.

Po podatkih franciscejskega katastra iz leta 1826 je bilo v katastrskih občinah Otlica, Kovk, Križna gora in Col 58 % gozda, travnikov in pašnikov pa je bilo 37 % celotne površine. Potrebe po čim večjih površinah, namenjenih kmetijstvu, sta zaradi značilnosti kraških tal v največji meri zadovoljila prav pašnik in travnik. Glavna omejitev izrabe prostora za intenzivnejše kmetijske sisteme sta bili predvsem globina tal in površinska skalovitost. Tema dvema omejitvenima dejavnikoma se je človek prilagajal ali jih poskušal omiliti na dva načina. Njivske površine je iskal tudi v najmanjših in precej oddaljenih vrtačah, številni kamniti zidovi pa pričajo o vztrajnosti in potrebi po izboljšanju fizikalnih lastnosti tal.

S splošnimi ekološkimi zakonitostmi lahko pojasnimo tudi spremembe in današnje stanje v krajini Gore. Iz karte rabe tal iz leta 2002 dobimo podatke, da se je v primerjavi s franciscejskim katastrom delež gozda povečal na skupno skoraj 74 %, za 16 % se je zmanjšal delež travnikov in pašnikov in trenutno je v fazi zaraščanja še 1,4 % površin. Kot rečeno je krajina rezultat prilagoditev krajinskih elementov naravnemu in družbenemu okolju.

V vseh občinah severne Primorske se je število govedi močno zmanjšalo po letu 1953. To je v povezavi z zaposlovanjem mladih ljudi v industriji in drugih dejavnostih. Majhne kmetije, ki so jih obdelovali ročno, niso mogle dajati primernega dohodka tolikšnemu številu prebivalcev, kot jih je bilo na kmetijah še v prvih petdesetih letih. Odprla so se nova delovna mesta in je bilo nujno, da se je vse več ljudi odseljevalo s kmetij. Kmetije so morale spreminjati tehnologijo, povečevati produktivnost dela z uporabo strojev in povečati količino pridelkov za prodajo. Tiste kmetije, ki se niso prilagodile novim razmeram, pa životarijo ali so propadle (Koron-Koruza, 1990).

Koron-Koruza (1990) ugotavlja, da se je od vseh občin severne Primorske po letu 1953 najbolj zmanjšalo število govedi v občini Tolmin. Tam je bil velik delež manjših kmetij, znaten delež krme so pridelovali na strmih senožetih s precej ročnega dela, kar pa ni bilo ekonomsko zanimivo. Uvajanje strojev ter večanje in intenziviranje reje na takih območjih, kot je Tolminska sam relief, kot tudi okolje ne dopuščata. Ocenjujemo, da so se s podobnimi problemi soočili tudi na območju Gore v občini Ajdovščina. Prav tako so za območje Gore značilni v veliki meri strmi in slabše rodovitni travniki in pašniki, kjer strojna obdelava ni možna in zato ostane veliko ročnega dela. Na takih območjih ni sprejemljiva kakršnakoli intenzivna reja, zlasti ne taka, ki ni sonaravna in primerna trajnostnemu razvoju kmetijstva. Veliko manjših kmetij ni uspelo spremeniti tehnologije pridelave, kajti stroški za opremo in prenovo hlevov niso bili sprejemljivi za taka gospodarstva. Majhne kmetije niso uspele doseči različnih normativov in standardov, zato so postale ekonomsko nezanimive, mladi so iskali zaposlitev v industriji in zato upada stalež goveje živine na območju Gore.

Leta 1931 je bilo na območju Gore kar 4085 prebivalcev, kar pomeni skoraj enkrat več kot danes. Takrat so se ljudje večinoma ukvarjali s kmetijstvom, gozdarstvom in določenimi, za Goro značilnimi domačimi obrtni. Hrano so si večinoma pridelali sami in res je tudi to, da so živeli bolj skromno kot danes in tudi raznih vsakdanjih stroškov takrat ni bilo. Menimo pa, da nam območje Gore tudi dandanes ponuja različne možnosti zaposlitve predvsem z novimi oblikami kmetovanja in gospodarjenja z gozdovi. Poleg same prireje in pridelave živil in lesa so po mojem mnenju na tem območju velike perspektive tudi v

predelavi, tako živil kot tudi lesa. Razen razvoja kmetijstva in gozdarstva pa je območje Gore zanimivo tudi s turističnega pogleda. Naravne danosti območja nam ponujajo različne vrste rekreacije (pohodništvo, kolesarstvo, jahanje, spoznavanje pestre flore in favne, zimske športe) katere bi lahko, samo s primerno organizacijo in turistično ponudbo tudi izkoristiti. Z večjo in bolj organizirano kmetijsko, gozdarsko in turistično ponudbo pa je mogoče najti več delovnih mest na tem območju ter posledično ohraniti ljudi, živali in za Goro značilno kulturno krajino.

Kmetijska gospodarstva na območjih s težjimi razmerami za kmetijstvo in območja z okoljskimi omejitvami so upravičena do prejemanja izravnalnih plačil (na hektar kmetijske zemlje), če njihov način proizvodnje ustreza pravilom dobre kmetijske prakse in če sprejmejo obvezo po nadaljevanju kmetijske dejavnosti za vsaj pet let. Z izravnalnimi plačili skušajo vplivati na zagotavljanje obdelanosti in na ohranjanje kulturne krajine ter ohranjanje trajnostne rabe kmetijskih zemljišč na območjih s težjimi razmerami za kmetijstvo in na območjih z okoljskimi omejitvami (slabša produktivnost tal, podpovprečni dohodek iz kmetijstva, majhna gostota prebivalstva oz. trend zmanjševanja prebivalstva), kamor območje Gore nedvomno spada. Tem območjem grozi opustitev kmetijske rabe zemljišč, zaradi česar so deležna ukrepov za ohranjanje kulturne krajine.

Slika 13: Kulturno krajino lahko opredelimo kot rezultat vpliva določene človekove kulture in velja tudi nasproten proces, ko nastala podoba krajine povratno zaznamuje kulturo človeka (foto: D. Koren)

Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja je v letu 2000 uvedla shemo neposrednih plačil, zaradi višjih stroškov pridelave, ki se izplačujejo v sklopu plačil EKO 0, EKO 1, EKO 2 in EKO 3. Pričakovati je, da bodo te podpore dosegle zaustavitev opuščanja kmetijske zemlje na področju Gore in celo pripomogle, da se bodo ljudje ponovno začeli ukvarjati s kmetijstvom in ohranjanjem kulturne krajine. Na območje Gore so le ekstenzivni travniki in pašniki, ki brez potrebnih večjih sprememb ustrezajo določenim programom podpor Evropske unije.

V Sloveniji območja z omejenimi dejavniki za kmetijstvo obsegajo okoli 350.000 ha in so s prevladujočim deležem travinja primerna predvsem za živinorejsko proizvodnjo. Da bi zaustavili negativne trende v razvoju območij s težjimi pridelovalnimi razmerami, so v Sloveniji vrsto let izvajali nekatere diferencirane ukrepe, ki so bili usmerjeni predvsem v podporo živinoreji in so bili glede na uporabljene kriterije ter način izplačevanja pretežno proizvodno naravnani. Z namenom ohranjanja funkcionalne sposobnosti območij z

omejenimi dejavniki za kmetijstvo pa je potrebno zagotoviti prehod na proizvodno neodvisna izravnalna plačila, ki upoštevajo tudi načela ekosocialno uravnoveženega razvoja (SKOP, 2001).

Za območje Gore so zanimivi predvsem ukrepi Slovenskega kmetijskega okoljskega programa iz skupine 1 (Zmanjševanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje) ter iz skupine 2 (Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine). Iz teh dveh skupin se v podporo živinoreji na območju Gore uveljavlja različne ukrepe pa tudi razne kombinacije le teh. Pri ukrepu Sonaravna reja domačih živali je med drugimi pogoji tudi obtežba od 0,5 do 1,9 GVŽ na ha. Po oceni delavcev Kmetijsko svetovalne službe v Ajdovščini živinorejcem na območju Gore večji problem predstavlja doseganje spodnje meje kot pa prekoračitev zgornje meje obtežbe GVŽ/ha. Vse več kmetij se odloča za ukrep Ekološke reje živine, kjer med drugimi pogoji ostaja zgornja meja obtežbe 1,9 GVŽ/ha, spodnja pa je 0,2 GVŽ/ha in ta določenim kmetom ne predstavlja več tolikšnih ovir.

Ker večini kmetov, ki uveljavljajo zahtevek za denarno podporo ne predstavlja problem zgornja meja obtežbe, travnate površine na Gori še zdaleč niso v celoti izkoriščene. Dandanes je v katastrskih občinah Otlica, Kovk, Križna gora in Col skupaj 1361,5 ha travnatih površin. Na teh površinah bi lahko redili z obtežbo 1,9 GVŽ/ha kar 2587 GVŽ, če bi zraslo na teh površinah dovolj krme. S takim številom GVŽ na tem območju bi še vedno ustrezali načelom ekosocialno uravnoveženega razvoja kmetijstva. Na podlagi podatkov in ocen pridobljenih na Veterinarski ambulanti Ajdovščina, Veterinarski ambulanti Vipava, KGZS Nova Gorica ter KSS Ajdovščina ocenjujemo, da je izkoriščena manj kot 1/3 maksimalne obtežbe na območju Gore. To pomeni, da so možnosti razvoja živinoreje na območju Gore z upoštevanjem vseh pogojev ekološkega kmetovanja in sonaravne reje domačih živali še vedno velike in trenutno daleč pod zgornjo mejo 1,9 GVŽ/ha. Poleg teh travnatih površin pa imamo na tem območju trenutno kar 89 ha zemljišč v fazi zaraščanja, na katerih je še vedno možno z redno obdelavo pridobiti nazaj travnato površino.

Ocenjujemo, da je na Gori mogoče uveljaviti trajnostni razvoj, ki upošteva načela ekološke sprejemljivosti, hkrati pa tudi gospodarnost in socialne vidike. V prihodnosti se bo koncept trajnostnega razvoja spreminjal in prilagajal spremenjenim zahtevam družbe, hkrati pa tudi razvijal in utrjeval zaradi novih spoznanj. Spoznanja v našem delu niso dokončna, lahko pa jih ocenimo kot metodo, s katero bomo spremljali uresničevanje trajnostnega razvoja.

5.2 SKLEPI

- Območje Gore pokrivajo le ekstenzivni travniki in pašniki, kar kaže, da na tem območju kakšne intenzivne proizvodnje ni pričakovati, ampak je primeren le ekstenzivni način reje živali in obdelovanja zemlje.
- Na Območju Gore se je v primerjavi med franciscejskim katastrom iz leta 1826 in karto rabe tal iz leta 2002 povečal delež gozda za 15,4 %, delež travnikov in pašnikov je manjši za 16 %, zaraslo se je 55 % nekdanjih kmetijskih zemljišč, trenutno je v fazi zaraščanja še 88,9 ha (1,4 %) zemljišč.
- Prebivalstvo se je na območju Gore od leta 1931 pa do danes skoraj razpolovilo, delež aktivnega kmečkega prebivalstva pada, močno se je znižal delež zaposlenih v primarnem sektorju, povečal se je odstotek dnevnih migrantov.
- Na območju Gore se vedno manj, predvsem manjših kmetov, ukvarja z govedorejo in večina od njih tudi opušča kmetijstvo, le na nekaterih kmetijah ali polkmetijah so se prestrukturirali v rejo drobnice ali konjev, katerih stalež narašča.
- Možnosti razvoja živinoreje so na območju Gore, z upoštevanjem vseh pogojev ekološkega kmetovanja in sonaravne reje domačih živali še vedno velike in trenutno daleč pod zgornjo mejo obtežbe 1,9 GVŽ/ha.
- V zadnjih letih se s pomočjo ukrepov Evropske unije daje večji poudarek trajnostni kmetijski rabi tal in vzdrževanju krajine. Le s temi ukrepi bo mogoče ohraniti aktivnost kmečkega prebivalstva in stalež živine, ki sta potrebna, da bi na območju Gore ohranili značilno kulturno krajino.

6 POVZETEK

Kulturna krajina se je izoblikovala v dolgem procesu različnih medsebojnih vplivov med človekom in naravnimi dejavniki. Izoblikovala se je določena struktura, ki jo glede na porazdelitev energije, snovi in vrst krajinskih elementov – ekosistemov ter njihovega medsebojnega prostorskega odnosa obravnavamo kot značilno za vsako krajino. V naravni krajini je rezultat dejavnikov žive in nežive narave, medtem ko v kulturni krajini pomeni prisotnost človeka in njegove dejavnosti v prostoru prevladujoč vzrok za nastanek značilne strukture.

Zgodovinski pregled spreminjanja kulturne krajine pojasnjuje podobo današnje kulturne krajine, poleg tega pa lahko izkušnje iz preteklosti uporabimo tudi pri sedanjih odločitvah. Kulturna krajina Gore, kakršno poznamo danes, je začela nastajati s prihodom novih prebivalcev v 17. stoletju. Redki naseljenci so se takrat ukvarjali z lovom in gozdarstvom. Krajina je takrat doživljala manjše spremembe, kot so sekanje dreves in grmovja, postavitve barak, nastajale so ustaljene poti itd. Kmalu po naselitvi večjega števila družin v drugi polovici 17. st. in v 18. st. pa se krajina začne intenzivneje spreminjati. Poleg gozdarstva in lova so se prebivalci začeli ukvarjati še z rejo živine. Rodovitno prst so pridobili s krčenjem gozda in izkopavanjem kamenja, iz katerega so potem zgradili kamnite zidove, ki so služili kot meje med posameznimi parcelami, istočasno pa so zidovi preprečevali, da bi burja odnašala rodovitno prst. Krajina se je verjetno najprej in najbolj spremenila v okolici hiš, posest je bila v enem kosu, zagrajena s kamnito ogrado. Razvoj kulturne krajine v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja se verjetno ni bistveno spreminjal. Dejavnosti so ostale iste in ljudje se z Gore niso izseljevali. Franciscejski kataster iz leta 1826 nam omogoča, da lahko natančneje opišemo in prostorsko prikažemo značilnosti kulturne krajine na Gori. V tem obdobju je bila krajina že močno preoblikovana iz naravne v kulturno, tako po obsegu, kot tudi po rabi zemljišč. V 19. stoletju so začeli tudi intenzivno graditi ceste med vasmi in do nedotaknjenih oddaljenih gozdnih predelov. Struktura kulturne krajine je z enako rabo ostala dokaj nespremenjena vse do 2. svetovne vojne. Druga svetovna vojna pomeni za širše območje Gore bistven preobrat v vseh pogledih. Vojna je zahtevala precej človeških žrtev in veliko število požganih hiš. Povojna

leta so bila precej drugačna od predvojnih. Razvoj industrije je odprl nova delovna mesta, ljudje so bili primorani iskati nove možnosti za preživetje in izboljšanje standarda. Zemlja in gozdovi niso mogli več preživeti številnih družin. Mnogi so si poiskali službo v bližnji Ajdovščini in drugod v Idriji, Vipavi, Postojni, Novi Gorici. Med leti 1960 in 1980 je veliko mladih fantov odšlo na začasno delo v zahodnoevropske države. Težavne razmere, slaba prometna povezanost z industrijskimi centri, dolge in hude zime, vse to je prisililo veliko mladih, da so se s širšega območja Gore izselili. To je demografske tokove obrnilo v nasprotno smer. Poleg že naštetih vzrokov gre precejšnji del krivde pripisati oblastem, ki so s svojimi ukrepi preprečevale razvoj kmetijstva in pospeševale zapuščanje zemlje in zaposlovanje v tovarnah. Povojno obdobje je prineslo tudi potrebo po izobraževanju in vedno več mladih se je odločalo za nadaljnje šolanje. Škoda je le, da je večina izobraženih svoj rodni kraj zapustila in se preselila bližje delovnim mestom, s trebihom za kruhom (Velikonja, 2001).

Razvoj tehnologije in drugačen način življenja vplivata tudi na zelo velike spremembe v kulturni krajini. Spremembe kulturne krajine v zadnjih petdesetih letih potekajo v dveh smereh:

- izginjanje kulturne krajine (zaraščanje),
- nove oblike kulturne krajine (novi posegi v krajino).

Zaraščanje je posledica opustitve kmetijske rabe oziroma upadanja živine na tem področju. Po letu 1960 so se razseljene vasi začele zelo hitro prazniti. Politika zaposlovanja v industriji je iztrgala ljudi z zemlje in ponudila možnost zaposlitve v večjih urbanih središčih. Odhod domačinov je povzročil velik demografski, kulturno – krajinski, predvsem pa miselni zlom. Prazne hiše so čez noč postale ruševine bogate preteklosti, obdelane površine pa so se hitro spremenile v neprehodna grmišča. Na žalost niti normalna cestna infrastruktura, elektrika in skupni pašniki niso zaustavili praznenja teh odročnih krajev. Ko površine niso več v določeni rabi, začno nanje bolj intenzivno delovati naravni procesi. Na Gori se je tako najprej zarasel redek gozd, ki so ga prej uporabljali tudi za pašo, nato pa so se zarasli še pašniki ob gozdu, pravzaprav so še v procesu zaraščanja. Istočasno se je manjšal tudi odstotek obdelovalnih njiv. Površine, kjer so bile nekoč njive,

so postale košeni travniki. V petdesetih letih so se najmanj spremenili prav travniki, saj jih še vedno kosimo, čeprav pogosto ne iz gospodarskih razlogov. Zelo značilna in skorajda edina oblika površinske vode, kali, so v večini presahnili. Spremenila se je struktura rabe tal, delež gozda se je povečal za 15,4 %, delež travnikov in pašnikov je manjši za 16 %, zaraslo se je 55 % nekdanjih kmetijskih zemljišč, trenutno je v fazi zaraščanja še 88,9 ha (1,4 %) zemljišč. Delež prebivalstva, ki se ukvarja s kmetijstvom, upada, podobno tudi celotna aktivnost prebivalstva, vse več je zaposlenih dnevnih migrantov. V zadnjem desetletju se je močno zmanjšal tudi stalež goveje živine, povečala sta se deleža drobnice in konjev. V zadnjih letih se je nekoliko zaustavilo tudi opuščanje kmetijskih površin. Kmetije, ki so preživele dobo industrializacije, so se v veliki meri ustalile in si zastavile nove cilje razvoja. Menim, da so k temu veliko pripomogle prav denarne podpore države oz. sredstva Evropske unije.

Na Kmetijski svetovalni službi v Ajdovščini ocenjujejo, da kmetom z območja Gore, ki vlagajo zahtevek za denarno podporo, predstavlja večji problem doseganje spodnje meje obtežbe GVŽ, kot pa prekoračitev zgornje in s tem preobremenitev okolja. Na podlagi naših ocen je trenutno na območju Gore izkoriščena le približno 1/3 maksimalne obtežbe 1,9 GVŽ na hektar. To pomeni, da so možnosti trajnostnega razvoja živinoreje na tem območju še vedno velike.

V slovenskem merilu je kulturna krajina Gore posebno vredna kulturna krajina. Območje Gore oz. njeni posamezni deli spadajo v Krajinski park Južni obronki Trnovskega gozda. V dolgoročnem planu Republike Slovenije pa je že sprejeta nova zasnova parkov, kamor spada tudi predlog za Regionalni park Trnovski gozd.

7 VIRI

- Bizjak B. 2001. Kmetijstvo na Gori. V: Mati Gora. Černigoj F. (ur.) Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora: 73-80
- Blaznik P., Grafenauer B., Vilfan S. 1970. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Ljubljana, DZS: 651 str.
- Digitalni ortofoto posnetki. 1998. Ljubljana, Geodetska uprava republike Slovenije (neobjavljeno)
- Gačnik D. 2004. Ukrepi EU za razvoj podeželja v obdobju od 2000 do 2006. Diplomaska naloga. Ljubljana, Ekonomska fakulteta: 48 str.
- Gozdnogospodarski načrt GE Otlica (1998-2007). 1998. Ljubljana, ZGS OE Tolmin
- Katastro forestale, Provincia di Gorizia (Italijanski gozdarski katastrski načrt, goriška pokrajina). 1940. Roma, Istituto centrale di statistica del regno. Tolmin, ZGS, Območna enota Tolmin
- KGZS Nova Gorica. 2004. "Število drobnice na območju Gore od leta 1990 naprej." (osebni vir, oktober 2004)
- Koron-Koruza M. 1990. Razvoj govedoreje v Zgornji Vipavski dolini od 1955 – 1985. Diplomaska naloga. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko: 69 str.
- Likar(a) L. 2001. Geografska podoba Gore. V: Mati Gora. Černigoj F. (ur.). Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora: 17-24
- Likar(b) L. 2001. Gospodarstvo, s poudarkom na kmetijstvu. V: Mati Gora. Černigoj F. (ur.). Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora: 81-85
- Mape Franciscejskega katastra za katastrske občine Dol-Otlica, Kovk, Križna gora in Col. 1822 (hrani Arhiv republike Slovenije, Ljubljana)
- Marc J. 2004. "Podatki o številu konjev na območju Gore". Ajdovščina, Veterinarska ambulanta (osebni vir, september 2004).
- Mikuž S. 2001. Zaposlovanje in izseljevanje na Gori. V: Mati Gora. Černigoj F. (ur.). Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora: 219-232
- Pegam A., Pirnat J. 2003. Analiza sprememb kulturne krajine v katastrski občini Bukovščica. Gozdarski vestnik 61, 4: 183-194

- Peljhan S. 1999. Svet od Granate do Črnega roba. Zbornik LD Col. Col, LD Col: 156 str.
- Popis 2002. 2002. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.
http://www.stat.si/popis2002/si/metode_popisovanja.html (28. dec. 2004)
- Slovenski kmetijsko okoljski program (SKOP). 2001. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
<http://www.sigov.si/mkgp/slo/skop> (25. feb. 2005)
- Velikonja I. 2001. Obrt in rokodelstvo na Gori. V: Mati Gora. Černigoj F. (ur.). Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora: 203-210
- Veterinarska ambulanta Ajdovščina in Vipava. 2004. "Število prvih semenitev pri kravah, po letih in vaseh na Gori od leta 1991 naprej." (osebni vir, september 2004)
- Vidic P. 2001. Kulturna krajina na Gori. V: Mati Gora. Černigoj F. (ur.). Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora: 65-72
- Zafran J. 1998. Gozdna zaplata kot kriterij proučevanja dinamike kulturne krajine na primeru iz Pivške kotline. Magistrska naloga. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire: 142 str.
- Zajem rabe in spremljanje kmetijskih zemljišč 2002. 2002. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

ZAHVALA

Zahvaljujem se somentorju doc.dr. Davidu Hladniku in mentorju prof.dr. Jožetu Ostercu za pomoč in nasvete pri izbiri teme in kasnejše strokovne pomoči pri izdelavi in obdelavi moje diplomske naloge.

Zahvaljujem se tudi dr. Nataši Siard in ga. Karmeli Malinger za oblikovanje naloge in lektoriranje izvlečka. Zahvala gre tudi referentki ga. Sabini Knehtl za izredno prijaznost in pomoč pri urejanju prepotrebnega ter recenzentu v.p.mag. Marku Čeponu in predsedniku doc.dr. Silvestru Žgurju za recenzijo in pregled mojega dela.

Hvala tudi Veterinarski ambulanti Ajdovščina in KSS Ajdovščina za pomoč pri zbiranju podatkov.

Prijatelju Milancu se zahvaljujem za pomoč pri obdelavi podatkov ter računalniški obdelavi diplomskega dela.

Posebna zahvala velja domačim, ki so mi omogočili študij.

Hvala vsem, ki ste mi kakorkoli pomagali!